

mestall

mestall: 1. mescla de diferents espècies de cereals; 2. conjunt homogeni de coses diverses

Butlletí de l'Associació d'Història Rural

any XXI
núm. 46
desembre 2019

SUMARI

Portada

Canvis socials a la regió de Girona en el segle XVIII

L'Associació

Lliurament del 17è Premi Mestall

Amb la mort als talons. Crònica d'una fugida i dues guerres

Entrevista

Enrique Llopis Agelán

Trobades

XXIV Trobada de Centres d'Estudis Locals i Comarcals de les Terres de Girona

XXX Seminari d'Història Econòmica i Social Del traç al byte. Eines digitals per a l'estudi històric del canvi social

Llibres

Joan Anton Abellán Manonellas i Ramon Casadevall Fusellas Qui té roba per rentar? Rentadors, safareigs i viviers del Pla de l'Estany

Notes de lectura a l'entorn de la Biblioteca d'Història Rural

Lluís Serrano Jiménez Tancar la terra. Pràctiques de propietat i dinàmiques socials (Catalunya, 1850-1910)

Recerques

Pastors a les muntanyes del nord-est després del tractat dels Pirineus (Camprodon, Vallespir i Conflent. 1660-1720)

«Visch de mon treball y seguint los amos». Francesos i treballadors a la Catalunya de mas (Bisbat de Girona, segles XVI-XVII)

Agenda

CANVIS SOCIALS A LA REGIÓ DE GIRONA EN EL SEGLE XVIII

Com a part dels actes programats durant el 20è aniversari de l'Associació d'Història Rural, l'entitat va organitzar la XXIV Trobada de Centres d'Estudis Locals i Comarcals de les Terres de Girona, el 21 de setembre a Castelló d'Empúries. Rosa Congost hi va pronunciar una conferència que, pel seu interès, hem considerat oportú de reproduir aquí.

La meua xerrada girarà entorn d'una idea principal; i és la mateixa que intentaré transmetre aquest començament de curs als estudiants d'Història. No ho he fet per estalviar-me feina a l'hora de preparar ambdues intervencions. Si ho faig constar aquí, és perquè considero aquest fet, el d'intercanviar les mateixes idees amb els membres dels centres d'estudi i els estudiants del grau d'Història, especialment significatiu i rellevant; i positiu. La idea que vull transmetre fa referència al tema que figura en el títol de la xerrada i, per tant, em sembla que pot servir per introduir-lo.

El punt de partida és la riquesa dels arxius històrics i, molt especialment, dels arxius notariaus, a les comarques gironines, a l'espai que anomenem amb el títol «regió de Girona», des de l'època medieval (tot i que en aquesta xerrada em limitaré a parlar del segle XVIII) en relació amb altres àrees europees. Aquesta circumstància converteix la regió en un laboratori especialment idoni per a l'estudi de les dinàmiques

socials i, per tant, del canvi social, de les transformacions socials, que és una faceta central del canvi històric d'una regió. Això és així gràcies al fet que Catalunya és un país de dret escrit, on els notaris complien la funció important de prendre acta de moltes de les activitats quotidianes que afectaven les formes de vida i de reproducció dels seus habitants. Els volums notariaus no ocuparien tant d'espai als nostres arxius històrics si això no fos així, i si el costum d'anar al notari no afectés la major part de la població, també als més humils, als més pobres. Catalunya deu ser una de les àrees europees on es disposa, des de l'època medieval, d'una major massa d'informació sobre el conjunt de la població.

L'estudi d'aquestes fonts, tan riques, ens permet conèixer les dinàmiques socials que ope-

l'Associació d'Història Rural
convoca el
18è premi Mestall
curs 2019 - 2020

A treballs de recerca de batxillerat realitzats per estudiants de Batxillerat i fets des de l'àmbit humanístic i social. Els treballs necessàriament han de tractar temes relacionats amb el món rural en qualsevol dels seus aspectes: història, etnografia, paisatge, patrimoni, economia, població, emigracions, històries de vida, etc.

Dotació: 600 euros per als estudiants i un lot de llibres per al centre en el qual estudiïn.

Termini de presentació: 30 d'abril de 2020.

Informació i bases a la web:
www.ddgi.cat/historiarural/

ren a la regió amb força detall i, per tant, conèixer prou bé algunes facetes del pas-sat dels habitants de les terres de les comarques gironines. Potser aquest és el punt que més interessa als assistents de les jornades d'avui. I és per això mateix que vull insistir en la necessitat de tenir present el que passa en altres contrades, per tal d'aconseguir que els resultats siguin realment fructífers.

Vull insistir aquí, en una reunió de centres d'estudis, en la necessitat de concebre la regió no només com un bon laboratori que ens permetrà conèixer millor l'evolució històrica de la regió, sinó també com un laboratori per combatre idees i, si cal, incidir en debats acadèmics internacionals. Si insisteixo en aquesta idea no és per presumir d'internacionalització i de *pedigree* acadèmic, sinó perquè aquesta via és la que ens permet formular-nos noves preguntes, necessàries per valorar i aprofundir en el coneixement de l'evolució històrica real de les nostres terres. I això és així per dues raons principals: d'entrada, perquè sense aquesta mirada comparativa internacional s'agreugen els perills de donar per bones i indiscutibles certes idees, algunes d'elles molt impregnades en la memòria col·lectiva i en l'opinió pública, les quals fan que sembli innecessari l'estudi de determinats aspectes. Els dos exemples que exposaré ara ens ensenyen les dues cares de la moneda del que pot aportar el debat internacional entorn de la industrialització, un dels temes estrella del canvi social, a l'estudi de les nostres comarques. Suposo que, davant d'aquest tema, el més aconsellable és adoptar, d'entrada, una actitud d'humilitat, perquè les terres gironines es troben situades en una posició que podríem considerar de poc interès historiogràfic. La importància de la revolució industrial britànica, unida a la visió unilineal del progrés que domina en la historiografia, insisteix en la superioritat del món urbà i de la indústria, és a dir, dels processos d'urbanització i de la industrialització, sobre el món rural i l'agricultura. Com a contrapunt al model britànic, va ser molt aplaudit el llibre de Sidney Pollard, a la dècada de 1990, que va posar sobre la taula la necessitat de regionalitzar l'estudi dels processos d'industrialització. En el mapa que acompanyava aquesta idea, Catalunya hi era present. Però l'accent en el procés d'industrialització no canviava ni un mil·límetre, a casa nostra, la suposada superioritat dels estudis sobre Barcelona respecte de les societats rurals o, en general, de les societats que no han estat en la primera línia del procés d'industrialització o, en termes del segle XVIII, del procés de protoindustrialització.

En el segle XXI, el debat de la protoindustrialització ha estat substituït pel debat entorn de l'anomenada revolució indus-trio-

sa. Va ser un historiador holandès, Jan de Vries, qui va encunyar el terme, d'origen japonès, i va desenvolupar la idea que aquesta revolució, que hauria consistit en una intensificació del treball en les economies familiars pageses i una major importància del mercat i, per tant, del consum en aquestes economies, s'hauria produït en uns països privilegiats d'Europa. Les àrees mediterrànies quedaven excloses del procés. Això es veia, en l'obra de Jan de Vries, a partir de dos gràfics: un sobre salaris, a partir de les dades d'unes poques ciutats del sud d'Europa, i un sobre consum de productes colonials. Malauradament, de Vries sembla desconèixer els treballs d'historiadors com Ernest Labrousse i Pierre Vilar (aquest darrer sobre Catalunya), que van posar de manifest fa més de mig segle la importància del treball i del mercat en les economies familiars dels *vignerons* francesos i dels rabassaires catalans. Curiosament, fins i tot quan parla de l'augment del consum del vi com a indicador de la revolució industriosa, de Vries considera marginal el paper de l'Europa mediterrània.

Respecte dels productes colonials, el fet que la península ibèrica i, en general, els països mediterranis no apareguin ben situats com a països consumidors de te, tabac i cafè li sembla una prova de la manca de dinamisme de l'Europa mediterrània. L'existència de xicles i xocolateres en el llistat de béns dels inventaris dels treballadors gironins posa de manifest, entre altres coses, el consum de xocolata en algunes cases de treballadors durant el segle XVIII. Volem remarcar això perquè en el llibre de Jan de Vries la xocolata és considerada un bé de consum de procedència colonial de luxe. Curiosament, com va posar de manifest en el seu moment l'historiador Jaume Torras, la tesi de Jan de Vries és difícil de demostrar, perquè l'àrea que ell considerava que havia conegut la revolució industriosa no disposava de les fonts necessàries: els inventaris *post mortem* de la gent humil; i aquí l'avantatge de les nostres fonts és clar. A nosaltres, l'estudi dels inventaris ens ha permès estudiar no només la pobresa, evident, en relació als altres grups socials, de la majoria dels treballadors de la regió de Girona, sinó també comprovar un cert enriquiment d'una part important d'ells.

Jan de Vries atribueix la suposada manca de dinamisme del sud europeu, en bona part, al règim familiar que ell considera dominant en les àrees mediterrànies i que consisteix en la transmissió d'un hereu únic. Aquest és un altre punt interessant per comparar, perquè altres historiadors han reprès la mateixa idea per argumentar que el règim dotal hauria estat poc estimulant per incitar les dones a treballar per incrementar els ingressos familiars. És cert

que moltes àrees on domina el sistema de l'hereu únic es caracteritzen per un estancament demogràfic important, però no és el cas de Catalunya. Aquells autors desconeixen, a més, que els contractes matrimonials en els països d'hereu únic (els nostres capítols matrimonials) solen ser molt més rics que els contractes matrimonials en els sistemes d'herència igualitària. La quantitat assignada com a dot, per exemple, que en aquests darrers països depèn absolutament del nombre de fills, a Catalunya pot ser considerada com un índex socioeconòmic de les famílies. I els capítols aporten informació, en el cas de les famílies treballadores, de les quantitats econòmiques aportades per les núvies en concepte de soldades, i això ja desmenteix la idea que les dones no treballin o que els dots no estimulessin el treball de les dones solteres. Podia passar justament el contrari: les dones podien voler anar a treballar per millorar la seva posició en el mercat matrimonial. És un altre exemple de la riquesa de les fonts notariales.

Els exemples que acabo d'aportar fan referència a la possibilitat d'estudiar els grups humils. Hem parlat de les xocolateres en els inventaris dels treballadors i de les soldades que aporten les filles de treballadors al seu matrimoni. Això ens permet fer un pas més en el nostre discurs. La riquesa de les fonts notariales en els països del dret escrit (i hem de dir que aquesta circumstància es dona més a les àrees del Mediterrani que al nord) no només permet combatre activament, com acabem de veure, algunes idees que havien recolzat el domini de les àrees de l'Europa nord-occidental sense gaire base empírica, sinó també altres idees força comunes en els discursos historiogràfics internacionals i locals, les quals van més enllà dels temes d'estudi i de les àrees d'estudi. Vull remarcar, sobretot, aquestes dues creences:

1) Que són les elits, és a dir, els més rics, els més ben situats en l'escala socioeconòmica de cada societat, els que dirigeixen la història; la major part de la població és vista com a població dependent d'aquestes elits, que poden anar canviant, però que sempre són les que prenen les decisions importants, en part perquè controlen el poder i els governs. Aquesta idea es troba molt estesa en escoles historiogràfiques de diferent signe ideològic, i en estudis referents a diferents àrees i en diferents períodes. L'existència (o no) de les fonts adequades condiciona les possibilitats de portar a terme la seva revisió amb una certa consistència.

2) Que hi ha pocs canvis en els temps preindustrials i que aquests són poc dinàmics.

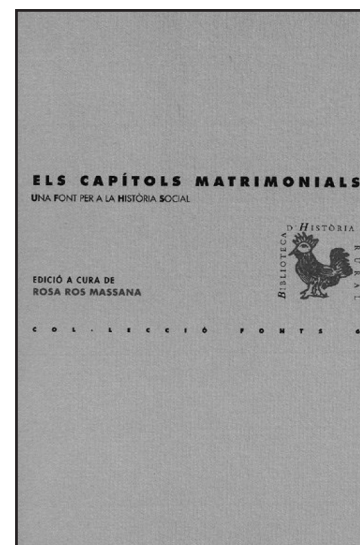
Ja hem parlat de la riquesa de les fonts notariales a la nostra regió, les quals

cobreixen l'època medieval i l'època moderna. La regió de Girona constitueix, doncs, un bon laboratori per contrastar ambdues idees. En aquest contrast, els mateixos exemples que hem posat serviran ara per remarcar els perills d'un discurs especialment triomfalista o cofoista sobre les institucions catalanes.

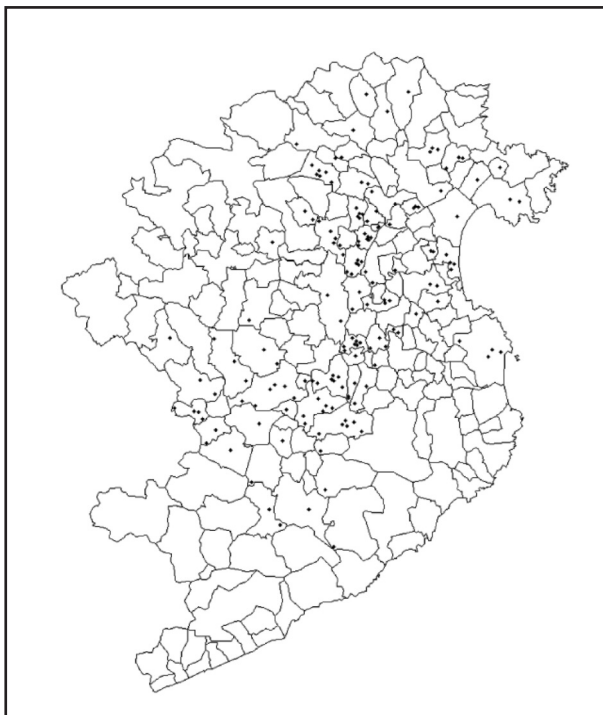
Primer exemple: el pes de la institució de l'hereu. És interessant conèixer els debats vigents en l'àmbit internacional sobre les pràctiques hereditàries per tal d'evitar lectures excessivament autocomplaents sobre la bondat de la institució. En aquests moments hi ha endegats diferents debats. En història política, alguns autors han conceptualitzat la pràctica de l'hereu únic com una pràctica de signe autoritari. En alguns debats recents sobre la pobresa i sobre el paper dels vells en la societat, en canvi, el sistema de l'hereu apareix com un sistema capaç d'assegurar la protecció de sectors de la població que en altres àrees semblen més desvalguts. Pel que fa a la informació continguda en els contractes matrimonials, el seguiment dels dots permet veure no només que els dots de la regió, inclosos els dels treballadors, van seguir sense problemes, a diferència d'altres regions, l'evolució inflacionista dels preus, sinó també que es produeixen canvis importants en les clàusules dels capítols matrimonials, també en el cas de les famílies més humils, que semblen afavorir la condició de les dones i, en especial, de les vídues. Això evidencia que no ens trobem davant d'una societat immòbil, sinó en el si d'una societat dinàmica i canviant.

Un altre exemple el trobem en les dinàmiques associades als contractes agraris, com l'emfiteusi i la masoveria, alabats per la literatura pairalista catalana des de finals del segle XIX, però percebuts per la literatura internacional acadèmica, fins fa poc, com a tipus de contractes arcaics i poc moderns. La manera més efectiva de combatre aquesta idea consisteix a examinar fins a quin punt aquestes formes contractuals van impedir o afavorir les innovacions agràries i els nous conreus i, en els casos en què les innovacions agràries són evidents, qui van ser els actors protagonistes del procés.

Avui sabem que el domini dels contractes de masoveria a part de fruits no va impedir canvis importants en els conreus dels masos durant la segona meitat del segle XVIII, com ara la supressió progressiva del guaret; la simple lectura d'aquests contractes mostra que no van ser precisament els propietaris els que van induir-la. Els propietaris més aviat tendien a penalitzar qualsevol innovació i, en els contractes, quedava establert que, si els masovers

■ l'Associació

Localització dels menestrals que apareixen en els llibres dels registres d'hipoteques de la regió de Girona (1806)

introduïen algun tipus de conreu durant l'any de guaret, haurien de pagar més al propietari. El silenci dels contractes de masoveria respecte d'una altra innovació de gran importància per a la subsistència de la població, com ara l'expansió de la patata, també permet qüestionar les idees, dominants fins fa poc a la nostra historiografia, que atribueixen uns orígens elitistes a l'expansió d'aquest tubercle.

És clar que entre els nous conreus, a Catalunya, destaca la vinya. Pierre Vilar va escriu-

re pàgines memorables sobre les transformacions agràries del segle XVIII associades a l'expansió d'aquest conreu a través del contracte de rabassa morta, és a dir, d'un variant del contracte emfitèutic. Els protagonistes de l'expansió del conreu van ser els rabassaires, que van convertir terres ermes i boscoses en terres vitícoles. En els darrers temps també hem après que en aquest punt la regió de Girona ofereix unes característiques especials. Durant molt de temps havíem cregut que aquí el contracte de rabassa morta amb prou feines era conegut. Ara hem pogut establir la cronologia dels establiments emfitèutics i podem veure que, a la primera meitat del segle XVIII, quan el contracte encara no podem dir que es trobés generalitzat a àrees com el Penedès, la major part de contractes emfitèutics eren contractes de rabassa morta. Però, si en el segle XIX l'Empordà no va viure tan dramàticament com la resta d'àrees vitícoles catalanes el conflicte rabassaire, segurament va ser degut al fet que els treballadors gironins aconseguiren per la via de la negociació el que en altres àrees havia originat durs conflictes judicials que majoritàriament s'havien resolt a favor dels propietaris.

Deixem de moment aquesta hipòtesi de treball, perquè aquest tema constituirà la tesi de la Brenda Noguera. El que m'interessa assenyalar és que ja són moltes les evidències acumulades sobre una millora social del grup dels treballadors rurals gironins, el grup més humil de la regió, durant el segle XVIII, evidències que no trobem a altres àrees catalanes. A mesura que transcorria el segle i, sobretot, durant la segona

meitat del segle XVIII, una porció important dels treballadors gironins dotaven més bé les seves filles en el moment del matrimoni; i disposaven de més terra i de més bens en el moment de la seva mort. És a dir, vivien més bé, i podien participar d'allò que alguns historiadors del nord han anomenat «revolució del consum» i, en els darrers anys, «revolució industriosa».

Els testimonis i els viatgers de l'època, especialment abundants a finals del segle XVIII, evidencien que la societat estava canviant però també que no a tot Catalunya s'estava fent amb la mateixa intensitat. Parlant precisament de la regió de Girona, el viatger Francisco de Zamora escriu, a finals del segle XVIII: «El lujo se ha extendido a todas las clases». Aquesta frase constitueix sens dubte una invitació a analitzar el segle XVIII de la regió de Girona en termes de canvi social. Tenim les fonts adequades per fer-ho.

Abans hem parlat de la riquesa dels nostres arxius i dels avantatges, en matèria de fonts notariales, de les societats de dret escrit sobre la resta de societats. Ara incidirem en alguns avantatges de la regió de Girona respecte d'altres àrees de dret escrit i, en especial, respecte d'altres àrees catalanes.

Els indicadors dels canvis socials. Avantatges de la regió de Girona respecte d'altres àrees catalanes

Segurament els historiadors del Centre de Recerca d'Història Rural de la Universitat de Girona no parlàvem tant de canvi social a la societat d'antic règim si no haguéssim trobat a les fonts notariales gironines evidències clares d'aquest canvi. Una de les evidències més clares ens ha estat donada pel sorgiment de noves etiquetes socials, és a dir, d'etiquetes que serveixen per denominar grups socials, en la documentació analitzada. L'ús de les categories socials és un tema que ha generat moltes discussions entre els historiadors. Alguns col·legues pensen que les etiquetes socioprofessionals que trobem en la documentació diuen molt poca cosa sobre la posició social i econòmica i l'estatus d'un individu. Les fonts notariales que hem esmentat al llarg de la xerrada, els inventaris *post mortem* i els capítols matrimonials, permeten constatar-ho. Sigui quin sigui el grup social que mirem, la diversitat en la quantitat del dot o en el tipus d'habitatge o de productes pot ser important, la qual cosa constitueix una prova més del dinamisme de la societat. I això no vol dir que no interressi l'activitat professional que portava a terme cadascun d'aquells individus; les etiquetes parlen d'això. Un motiu més sofisticat per rebutjar-ne l'ús ha estat, durant molt

de temps, el fet que un mateix individu podia canviar el tipus de treball al llarg de la seva vida: un individu podia tenir un ofici essent solter, un o diversos de casat i encara, en la seva vellesa, podia aparèixer en la documentació amb un altre estatus. Però, per seguir aquests canvis en el cicle de vida, també són útils i necessàries les etiquetes. El darrer problema és el de considerar les etiquetes com a un artefacte burocràtic, que respondria més a les necessitats administratives que a la realitat social. Tanmateix, aquest no és el cas, ens sembla, de les etiquetes notariales.

Hi ha un altre motiu per defensar l'anàlisi històrica de les etiquetes. En el conjunt de la regió de Girona la distinció entre pagesos i treballadors, que trobem durant tot el període modern, ens permet estudiar molt de prop dos grups socials clarament diferenciats els uns dels altres i que, en canvi, en altres àrees apareixen reunits en la sola categoria de «pagès». Aquí, l'etiqueta de «pagès» es troba reservada als pagesos que treballen o viuen de les rendes de les unitats d'explotació anomenades masos. Els treballadors, en canvi, que en la documentació eclesiàstica solen ser definits com a «jornalers», correspondrien als propietaris de petites parcel·les. No sempre ha estat així. Els medievalistes amb prou feines troben treballadors, jornalers o bracers a la documentació notarial referida al món rural. En canvi, la tesi de l'Arnau Barquer sobre l'impacte de l'arribada dels francesos permet veure que a la segona meitat del segle XVI el nombre de treballadors ja representava un cert percentatge entre la població rural. Aquest percentatge augmentarà significativament durant el segle XVIII, que és el segle durant el qual volem estudiar el canvi social.

Entenem l'escepticisme d'alguns historiadors respecte de les etiquetes socials quan aquestes es mantenen al llarg de segles. Ara bé, l'emergència de paraules noves per definir grups socials és especialment rellevant. Si no les tinguéssim en compte, els historiadors perdríem, quan ens trobem davant d'aquest fenomen, una oportunitat única per examinar processos de canvi social. A la regió de Girona, a finals del segle XVIII, assistim a dos processos importants: l'assumpció, per part d'un conjunt de pagesos, de l'etiqueta «hisendat»; i l'assumpció, per part d'un conjunt de treballadors, de l'etiqueta «menestral».

Si parlem del conjunt de la regió de Girona és perquè el nostre estudi s'ha beneficiat de l'existència de fonts que permeten veure, i potser fins i tot han potenciat, el seu caràcter homogeni. Des de fa anys, els llibres del registre d'hipoteques, que abracen en el moment de la seva crea-

ció, l'any 1768, el conjunt del corregiment de Girona, un dels més extensos de Catalunya, permeten comprovar que la majoria d'aliances matrimonials, també dels grups socials dominants, tenien lloc dins la regió, i que els notaris també havien homogeneïtzat les seves pràctiques. En el cas dels capítols matrimonials, per exemple, la pertinença al Bisbat de Girona havia condicionat algunes fórmules, com les relatives a la pràctica de l'escreix, les quals diferenciaven el territori de la resta del Principat. Però la influència eclesiàstica és menys evident en la similitud en els contractes de masoveria, que posen a la llum un comportament rendista no intervencionista dels propietaris útils dels masos, els quals no participaven en les despeses i exigien una tercera part dels fruits; i en la difusió i proliferació dels contractes de subestabliment emfitèutic, que no són habituals a la resta de Catalunya, i fins i tot en les formes de resistència dels detentors del domini útil respecte dels drets dels senyors directes. El projecte que estem portant a terme en aquests moments entorn dels llibres del registre d'hipoteques, el contingut dels quals podria ser, tot i que no podem afirmar-ho, més ric que el d'altres oficis d'hipoteques catalans, ens ha de permetre obtenir bons resultats en l'estudi del canvi social. Entre d'altres coses, el projecte permetrà seguir amb més detall el que ara coneixem, l'aparició de les dues noves etiquetes esmentades, hisendats i menestrals, a la regió de Girona. Ara em limitaré a assenyalar alguns aspectes del que coneixem sobre aquests dos processos.

Les dues noves etiquetes apareixen en els llistats de veïns que s'havien d'elaborar per encàrrec de la Junta Militar el 1795, destinats a mobilitzar la població masculina de més de 16 anys i a recollir impostos per al finançament de la guerra. La Junta de Girona, encarregada d'aplicar aquella proposta en el territori del seu Corregiment, va proposar alguns canvis. Respecte dels grups situats dalt de tot, la Junta proposava una certa equiparació entre els nobles i els hisendats. El motiu, aclaria, era que la principal diferència entre els dos grups, en aquest corregiment, no venia determinada per les diferències en el volum de la renda anual percebuda. La renda mínima anual que se'ls suposava, en ambdós casos, era la mateixa: 1.000 lliures. Es proposava que, en aquella ocasió, per cada miler de lliures, els hisendats paguessin 4 pessetes i els nobles una mica més, 5 pessetes.

El terme menestral era utilitzat, en la mateixa proposta, per distingir aquells individus que «pasan de meros Jornaleros, pero que no se consideran por un Menestral inferior». En els llistats propor-

■ l'Associació

cionats pels diferents pobles, els menestrals havien de pagar 3 rals i els jornalers hi tenien assignada la quota mínima de 2 rals.

Però he de dir que, si les dues etiquetes només haguessin aparegut en aquestes llistes, no ens haurien servit gaire per a l'estudi del canvi social. Considero molt més interessant l'estudi del procés de difusió de cadascuna d'aquestes etiquetes en la documentació notarial, perquè deixa entreveure que l'assumpció de la nova etiqueta responia a un procés d'autodefinició dels actors que acudien al notari. Ho veurem en els dos casos.

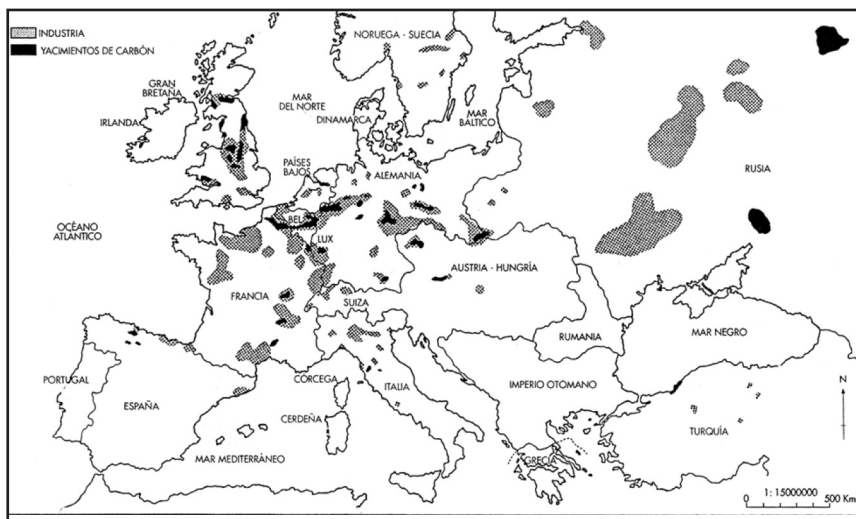
De pagesos a hisendats: canvis en les elits dominants

Tot i que s'han pogut trobar alguns casos esporàdics d'utilització de l'etiqueta en documents notarians anteriors, és a partir de 1796 (és a dir, just després de la Guerra Gran) que l'etiqueta inicia un procés lent però imparable de difusió a les notaries del Corregiment. Els elements que permeten defensar que, en aquest cas, es tractava d'un procés d'autodefinició els trobem en els primers casos detectats. No va ser un sol notari, sinó diferents notaris, de diferents pobles i viles del Corregiment de Girona, els que aquell mateix any van certificar que algunes de les persones contractants eren «hisendats». L'etiqueta en un primer moment no tenia una ortografia clara, la qual cosa també constitueix una prova de la seva novetat, i s'anà estenent posteriorment com una taca d'oli, essent

moment s'havien definit, sovint davant del mateix notari, com a «pagès». Segurament es tractava de falsos pagesos, en el sentit que devia fer temps que no treballaven les seves terres, però durant anys, potser generacions, havien assumit aquella condició sense gaires problemes. Sembla evident, doncs, que la nova etiqueta revela una presa de consciència de la posició superior que ocupaven en la societat respecte d'altres grups i, en especial, respecte del conjunt de la pagesia. A la llarga, membres de professions liberals, especialment del món del dret, i fins i tot nobles també assumien l'etiqueta. De fet, en els llibres de cadastre de la ciutat de Girona, les persones que fins al 1840 havien aparegut classificades com a *Caballeros* i *Gaudentes*, i com a tals es trobaven exemptes de pagar cadastre personal, van passar a ser classificades majoritàriament com a *Hacendados* a partir del 1841. Cal dir que fins aquella data els llibres del Cadastre havien agrupat els individus segons les «classes» a les quals pertanyien; a partir del 1841, els llibres canvien de format, i els noms dels caps de família apareixen llistats per carrers, tot posant darre de cada nom una professió. Els antics *Caballeros* van passar a ser considerats hisendats, amb l'excepció de dos títols, que es van mantenir, els del baró de Foixà i del marquès de la Torre. Això responia a la supressió, el 1840, de l'estatut de noblesa. Però una vegada més veiem que la societat s'havia avançat als canvis legals. I el fet de disposar d'una paraula nova va facilitar les coses.

De treballadors a menestrals: canvis en els grups humils

Voldria fer referència ara a l'altre canvi d'etiquetes que es va produir, paral·lelament al que acabem d'observar, en el si dels treballadors, és a dir, del grup aparentment més humil de la població. Una part important de membres d'aquest grup, suposadament els més rics, i els que eren capaços de dotar més bé les seves filles, van passar a autodefinir-se, davant els notaris, com a «menestrals». A diferència de l'etiqueta hisendat, que no sembla oferir equívocs sobre el seu significat i s'estendrà per tot Catalunya, l'etiqueta menestral ofereix alguns problemes de comparació amb altres àrees. Els diccionaris defineixen sempre la paraula menestral com a sinònim d'artesà i només en alguns casos recullen l'accepció pròpia de Girona. Per exemple en el *Diccionari català-valencià-balear*, on podem llegir, com a segon significat: «propietari que treballa ell mateix les seves terres», tot aclarint que el mot era propi de l'Empordà i la Garrotxa. Nosaltres sabem que el mot va triomfar en el conjunt de les comarques gironines.

Europa al 1875

cada vegada més nombrosos els que la van adoptar.

L'estudi detallat dels cent primers individus que, a partir de 1796, apareixen com a hisendats en escriptures notarians permet comprovar que, en la seva gran majoria, es tractava de persones que fins aquell

El terme, com hem vist, va aparèixer en els llistats elaborats el 1795 durant la Guerra Gran, però hem de dir que en aquest cas el canvi ja havia començat a fer-se present en la documentació notarial des de la dècada de 1770. I trobem uns antecedents clars en els arxius sacramentals del pobles d'algunes parròquies de la vora del Ter, on el rector havia utilitzat l'etiqueta en el nou sentit en els llibres de matrimonis de finals del segle XVII. No serà fins al darrer terç del segle XVIII, però, quan l'etiqueta menestral s'estendrà com a categoria socioprofessional en les escriptures notariales que s'anaven enregistrant en els Oficis d'Hipoteques. Com en el cas dels hisendats, l'estudi permet veure que el fenomen s'estava donant en diversos llocs a alhora. De qui havia estat la iniciativa?

L'increment de menestrals es podria haver degut, senzillament, al fet que els notaris o alguns individus de les elits haguessin decidit denominar així els seus arrendataris o els seus emfiteutes, però el seguiment dels primers menestrals revela que l'etiqueta servia, en els primers anys, per distingir un emfiteuta o un arrendatari d'un col·lectiu d'emfiteutes o d'arrendataris. Veiem el fenomen repetit diverses vegades: de tant en tant algú decidia distingir-se o deixava que algú altre el distingís amb l'etiqueta «menestral», i aquest fet el distingia d'altres individus que eren objecte del mateix tipus de contracte. El seguiment detallat d'aquests individus permet veure que en la seva major part havien format part abans del col·lectiu dels treballadors.

Estem assistint, doncs, a un procés de presa de consciència d'un sector del grup més humil, que, juntament amb altres fenòmens que ja hem comentat, semblen revelar una certa millora socioeconòmica. Si observem el conjunt dels dots, i no només de les franges més elevades dels dots, podem veure que els dots del grup dels treballadors van augmentar més que els dots de la resta de la societat. El fet té el seu interès, perquè, en el mercat matrimonial, l'augment dels dots de les famílies més benestants podia ser degut més a la pressió exercida des de baix per les famílies humils i mitjanes que a les necessitats i estratègies del grup situat a les capes superiors. Ja hem fet esment també de la major riquesa detectada en els inventaris *post mortem* i també a processos de negociació des de baix en el tema de la rabassa morta. Podríem admetre així aquella part del postulat pairalista que posa en relleu el caràcter positiu d'alguns contractes agraris; però al mateix temps podem capgirar-ne la interpretació convencional que n'atorga el mèrit als propietaris.

Fixem-nos en les quatre característi-

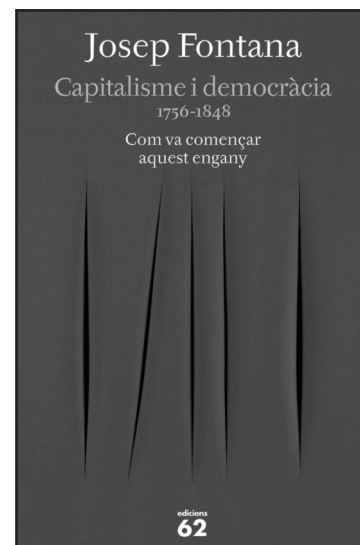
ques que hem esmentat: aparició de l'etiqueta de «menestral», augment dels dots dels treballadors, negociacions dels contractes des de baix i evidències d'un augment del consum. Totes denoten un mateix fenomen, que és el d'una capacitat d'iniciativa per part dels membres dels grups més humils.

Voldria insistir en un fet: les etiquetes, i també el debat internacional, ens han ajudat a veure aquest procés que, a la vegada, es pot haver donat també en altres contrades, entre elles altres àrees catalanes, on les etiquetes no permetin diferenciar les diferents categories socials. Vet aquí la importància del diàleg constant entre investigadors.

Per acabar: referència a dues obres recents

A l'inici de la xerrada he plantejat alguns dels avantatges de disposar d'un laboratori de recerca ben dotat, tant pel coneixement de l'objecte d'estudi com per la intervenció en debats internacionals. Mentre preparava aquesta xerrada, llegia el darrer llibre de Josep Fontana, *Capitalisme i democràcia*, i el darrer de Tomas Piketty, sobre *Capital i ideologia*, que acaba de ser publicat en francès. Les dues lectures em serviran per cloure aquesta xerrada insistint en la mateixa idea.

En el seu llibre, Piketty caracteritza les societats d'antic règim com a societats en què dominava, com a moltes altres àrees del món, la ideologia ternària, o dels tres ordres. La societat ternària o trifuncional, com també l'anomena, és aquella societat en què les desigualtats socials, que és el tema que li interessa, són justificades ideològicament per la consideració d'una societat dividida en tres sectors segons les funcions que realitza cada sector en aquella societat: els capellans que resen, els nobles que lluiten i la resta, l'anomenat Tercer Estat, els que treballen. A Piketty li interessa el pas de les societats ternàries a les societats modernes, les «societats de propietaris», com les anomena. Des del seu punt de vista, l'abandonament de la ideologia ternària és clau perquè qüestiona seriosament l'ordre social existent. Dels dos canvis analitzats, és evident que el seu interès se centraria en el naixement de l'etiqueta «hisendat» i, per tant, en les elits. Els hisendats compartien la ideologia que l'havia de substituir. Piketty l'anomena «propietarisme». El tema té la seva rellevància. De fet, el mateix 1795 tenim evidències que alguns nobles es resistien a barrejar-se amb els anomenats hisendats en la defensa, per exemple, de la ciutat de Girona. Tanmateix, com abans hem vist en el cas de de Vries, les dades que aporta

■ l'Associació

Piketty tenen poca consistència històrica. Qualsevol historiador mínimament familiaritzat amb l'Espanya d'Antic Règim s'escaudalitzaria davant del gràfic que compara l'estructura ternària d'Espanya a mitjan segle XVIII amb la de l'Índia de finals del segle XIX. Segurament el més discutible de la tesi de Piketty és el fet que sembli considerar la divisió ternària com a útil per a l'estudi de les desigualtats socials i econòmiques. En les dades que ofereix sobre aquestes societats no dubta a sumar els efectius dels nobles i eclesiàstics. Però, té algun sentit, això? Tots sabem que dins el clergat podia haver-hi gent prou humil. L'etiqueta que van preferir els capellans quan confeccionaven les llistes de veïns de 1795 per incloure-s'hi va ser, amb diferència, la de «menestral».

No, Piketty no sembla interessat a combatre la idea que són les elits les principals, per no dir úniques, protagonistes de la història. En el seu llibre, la història es confon amb la ideologia. Acabem de veure, però, que alguns debats nous (en particular el debat entorn de la revolució industrial) han insistit en la necessitat de revisar el paper històric de les economies familiars humils. Per a aquesta revisió, resulta d'especial interès el pas de treballadors a menestrals, perquè significa un clar exemple d'apoderament d'un grup social, que en el seu punt de partida era clarament humil i pobre. Tenim testimonis poc sospitosos, com el de Fages de Romà, que així ho reconeixien. La constatació d'un creixement econòmic protagonitzat pels sectors humils permet estudis de fenòmens fins ara negligits per la historiografia, però d'indubtable rellevància històrica, i de gran actualitat, com ara tots els relacionats amb els processos d'emergència i naixement de nous grups mitjans. Però també, i aquí és on voldria fer referència al llibre de Josep Fontana, permet reconèixer i entreveure

formes alternatives de creixement econòmic al capitalisme, també negligides per la historiografia, les quals van poder tenir èxit entre 1763 i 1848, el període durant el qual Josep Fontana situa el naixement del capitalisme i el triomf d'un engany. Si substituïm engany per ideologia, podem veure que les tesis de Josep Fontana i Thomas Piketty podrien no ser tan antagòniques com semblaria d'entrada, i ens reafirmen en la necessitat de prosseguir en les nostres recerques. I, en la mesura que sigui possible, volem fer-ho de la manera com ho hem fet fins ara, obrint ponts entre una recerca acadèmica potent, que no defugui el debat internacional i el diàleg amb el present, i la recerca efectuada pels centres d'estudis vius i dinàmics. Alguns projectes portats a terme per l'Associació, com els llibres sobre els últims hereus i els últims masovers, en constitueixen un bon exemple. Aquesta dimensió ciutadana també es troba present en el projecte que estem portant a terme en col·laboració amb l'Arxiu Històric de Girona, projecte que ens permetrà endinsar-nos, gràcies als avenços obtinguts en la transcripció automàtica de manuscrits, en l'estudi del canvi social a la regió de Girona. En la mesura que l'organització periòdica de trobades com aquesta també en constitueix un bon exemple, m'agradaria que aquesta xerrada hagués contribuït a visualitzar la fortalesa i la potencialitat d'aquesta col·laboració.

Rosa Congost i Colomer ■

Façana de l'Arxiu Històric de Girona.
Fotografia: Dani Bosch

Iliurament del 17è Premi Mestall

ACTA DEL JURAT

Reunit el jurat del dissetè Premi Mestall a treballs de recerca de batxillerat convocat per l'Associació d'Història Rural, constituït per Immaculada Costa Viarnés, Rosa Lluch Bramon i Xavier Solà Colomer després d'examinar els treballs presentats, acorda:

1. Valorar molt positivament la qualitat dels vint treballs presentats en aquesta convocatòria.

2. Atorgar el premi Mestall a treballs de recerca de batxillerat en la seva dissetena edició al treball «Amb la mort als talons. Crònica d'una fugida i dues guerres», presentat amb el pseudònim «Miguel Quintillà».

En la seva valoració, el jurat considera que l'autora ha sabut plantejar un tre-

ball rigorós, ben plantejat en els seus objectius, en el seu desenvolupament i en les conclusions. També considera que ha sabut analitzar la veritat i el valor de la memòria oral, confrontant-la amb la història oficial. En aquest sentit ha realitzat una entrevista extraordinària, molt ben resolta.

Oberta la plica, el premi correspon a Clàudia Pubill Quintillà, de l'INS Guindàvols de Lleida, essent tutora del treball la professora M. Teresa Closa Vidal.

3. El jurat proposa la publicació d'un resum del treball premiat en el proper número del butlletí *Mestall*.

Girona, 28 de juny de 2019

AMB LA MORT ALS TALONS. CRÒNICA D'UNA FUGIDA I DUES GUERRES.

Resum del treball guanyador de la XVII convocatòria de Premi Mestall

A partir d'un àudio enregistrat pel protagonista del meu Treball de Recerca abans de morir i que arribà a casa nostra per atzar, he intentat reconstruir la biografia de Miguel Quintillà, un fuster membre del Consell municipal republicà de Purroy, a la Ribagorça, que l'any 1938 s'escapà d'una mort segura a mans de la guàrdia civil i, en la seva fugida per les muntanyes, es convertí en combatent republicà a la batalla del Segre i de l'Ebre, després en presoner de Franco i, fugat un cop més d'un batalló de treball al Pirineu navarrès i del camp de Gurs, en soldat aliat a la Segona Guerra Mundial, primer a la *Légion étrangère française*, com a participant a la batalla de Narvik, i després a la *Number One Spanish Company* de l'Exèrcit britànic, que desembarcà a Normandia com a tropa auxiliar.

L'objectiu principal ha estat, doncs, reconstruir de forma històricament contrastada la biografia de Miguel. Els objectius secundaris: 1- Recuperar un fragment de la història familiar, silenciada per la

repressió franquista. 2- Certificar el grau de coincidència entre la versió de l'àudio i la història «oficial». 3- Reflexionar sobre la necessitat de deixar testimoni de les experiències viscudes. 4- Aprendre a usar fonts històriques diverses i reconstruir llacunes a la història oral d'un informant. 5- Demostrar que la història individual és vital per completar la història col·lectiva que apareix als llibres. 6- Reivindicar l'aportació de gent anònima que visqué fets crucials de la nostra història recent, víctimes de l'atzar que han determinat el nostre present i que haurien de guiar el nostre futur.

Metodologia. 1. Transcriure àudio; 2. Consultar bibliografia sobre la Guerra Civil espanyola i els republicans durant la Segona Guerra Mundial; 3. Contactar amb investigadors; 4. Consultar arxius oficials i privats nacionals i internacionals (registre civil, AHN —Causa general—, ANC, Armée française, British Army, etc.); 5. Contactar i entrevistar familiars; 6. Aconseguir el full de servei de Miguel a la *Légion étrangère* i a la *British Army*; 7.

17è premi
mestall
2018-2019

PREMIATS EN ALTRES CONVOCATÒRIES

1a (2002-2003)
Maria Bertran Isabal
(IES de Trep)

2a (2003-2004)
Albert Reixach Sala
(IES Montsacopa d'Olot)

3a (2004-2005)
Eloi Hernández Mosella
(IES Quercus de Sant Joan de Vilatorrada)

4a (2005-2006)
Eudald Arnal Boada
(IES Gabriel Ferrater de Reus)

5a (2006-2007)
Laia Alentorn Serrat
(IES Garrotxa d'Olot)

6a (2007-2008)
Ares Prat Pujol
(IES Hug Roger III de Sort)

7a (2008-2009)
Marta Arnau Borràs
(IES Manuel Sales i Ferré d'Ulldecona)

8a (2009-2010)
Mariona Miret Giribet
(IES Guindàvols de Lleida)

9a (2010-2011)
Josep F. Duarte Romero
(IES Gabriel Ferrater de Reus)

10a (2011-2012)
Ariadna Adarnius Blanch
(IES La Bisbal)

11a (2012-2013)
Elisabet Ferrer Moradell
(IES La Bisbal)

12a (2013-2014)
Pol Xargay Ferrer
(IES Pere Alsius, de Banyoles)

13a (2014-2015)
Mariona Ballart Godoy
(INS Alexandre Deulofeu de Figueres)

14a (2015-2016)
Ares Flix Sentís
(INS Màrius Torres, de Lleida)

15a (2016-2017)
Irina Graells Santamaria
(INS Lacetània, de Manresa)

16a (2017-2018)
Jaume Palau Ràfols
(Institut de l'Arboç)

■ l'Associació

Visitar *in situ* escenaris del desembarcament de Normandia i de la ruta de Miguel durant la 2GM; 8. Fer un relat biogràfic contrastat; 9. Confegir un mapa interactiu i una línia del temps; 10. Elaborar les conclusions.

Conclusions. Tot i la manca inicial de dades fiables i la dispersió de fonts sobre la vida de Miguel i el seu entorn abans i durant la Guerra Civil, i malgrat l'absència de testimonis directes vius o la borrosa memòria dels qui llavors eren infants, he aconseguit reconstruir bastant detalladament la biografia de Miguel Quintillà i la seva involuntària peripècia per Europa, des del petit poble de Purroy fins els ports del sud d'Anglaterra, passant per les dunes del desert d'Algèria o les neus escandinaves.

Pel que fa a la coincidència entre les vivències explicades pel nostre protagonista amb teories historiogràfiques sobre els exiliats espanyols durant la Segona Guerra Mundial, aquesta és pràcticament total. Així, els fets que semblaven fruit de la imaginació o l'exageració han resultat totalment coincidents amb la crònica oficial. He conclòs que el temps va deteriorant el record, però l'essència del relat i els fets importants estan increïblement fixats en la memòria.

El testimoni de Miguel recull una experiència vital que es perdria amb el temps. Així, l'àudio analitzat es pot considerar un document històric únic i queda demostrat que la història oral permet conèixer tot allò que no s'evidencia en els documents històrics clàssics: els sentiments, l'actitud i l'esperit. Crec que el meu treball pot servir de reivindicació extensible a moltes persones anònimes que han estat les veritables protagonistes de la història.

Finalment, fer aquest treball m'ha mostrat la cara més dura de la guerra i, alhora, l'actitud més resistent i de supervivència davant de situacions molt crítiques. Crec haver complert el desig secret del mateix Miguel quan enregistrà l'àudio origen de la meua recerca: deixar testimoni del que van viure ell i molts altres; donar al seu relat la importància que mereix, i fer que la seva veu el sobrevisqui després de la mort.

Clàudia Pubill i Quintillà ■

Claudia Pubill, al costat de Xavier Solà i Enric Sagner. Fotografia: Guillem Mancilla

Enrique Llopis Agelán

Enrique Llopis és catedràtic d'Història i Institucions Econòmiques a la Universitat Complutense de Madrid. La seva trajectòria com a investigador començà amb l'estudi de l'economia del monestir de Guadalupe, particularment sobre la gestió de la seva cabana ramadera. En els darrers anys ha publicat nombrosos articles sobre els preus, els salaris i la producció agrícola que matisen les interpretacions pessimistes del creixement econòmic modern a Castella i Espanya. Va ser el primer director de la revista Investigaciones de Historia Económica. També, ha ocupat nombrosos càrrecs de gestió acadèmica i científica. La seva darrera publicació, en col·laboració amb Elisa Ruiz García, representa un retorn al tema de la seva tesi doctoral: El Monasterio de Guadalupe y la Inquisición analiza l'economia d'aquest monestir entre la seva fundació (1389) i el final del segle XVI, així com el procés inquisitorial de què fou objecte el 1485."

Buenos días Enrique, podría empezar explicándonos por qué optó por estudiar económicas, cuáles fueron sus inquietudes en los orígenes...

Desde muy pequeño mis padres me insistieron en que debía cursar una carrera universitaria. Cuando tenía ocho o nueve años, pensaba, tal vez influido por las ideas que circulaban en el grupo de familias de clase media-baja en la que se desenvolvían mis padres, que una ingeniería constituiría la mejor opción para mi futuro profesional. Mi padre y uno de mis abuelos fueron empleados de banca. Este último, procedente de Sueca (Valencia), se había instalado en Madrid poco antes de estallar la Primera Guerra Mundial. Sin embargo, pronto comprobé que mis habilidades para el dibujo artístico y el lineal eran muy escasas. De modo que tuve que renunciar a las ingenierías. Me gustaban las matemáticas, la historia, la geografía y los temas sociales. Esas preferencias contribuyeron a que optase por la Licenciatura de Economía, que en aquel entonces, finales de la década de 1960, estaba cobrando una creciente valoración social y ofreciendo unas buenas salidas profesionales.

Y, cuándo y cómo decidió, un estudiante de Economía en los años '70, investigar en historia económica, y en particular en el campo de la historia agraria ...

En los primeros años de mi licenciatura, aparte de la asignatura de Historia Económica, cursé dos seminarios de Historia Económica con Gonzalo Anes en 1970-1971 y 1971-1972, el primero sobre el siglo XVIII y el segundo sobre la reforma liberal. Tenían tanto éxito esos seminarios, que Gonzalo se vio forzado a ofrecer dos por año académico, uno por la mañana y otro por la tarde. Esas experiencias fueron pri-

mordiales para que mi interés por la Historia Económica aumentase.

También fue importante el Trabajo de Campo que realizamos unos veinte compañeros de curso, en el verano de 1970-1971, sobre la historia, la economía y la sociedad de un núcleo rural pacense, Los Santos de Maimona. Santiago Zapata, a quien sigo recordando con mucha frecuencia y con mucho cariño, fue el gran impulsor de esa iniciativa. Nos asesoraron Luis Ángel Rojo, Julio Segura y Gonzalo Anes. La financiación la obtuvimos del Banco de España y de la Comisaría del Plan de Desarrollo. En este último caso, gracias al apoyo que nos brindó Fabián Estapé.

Me correspondió cursar un nuevo Plan de Estudios en la Facultad de Ciencias Económicas de la Complutense, el llamado Plan 1969. Inicialmente solo se diseñó el Primer Ciclo. En el curso 1972-1973 hubo de elaborarse el Segundo Ciclo. Habían despertado tal interés los seminarios de Gonzalo Anes, que un grupo amplio de alumnos propusimos a la Comisión que estaba redactando el Plan que Historia Económica fuese una de las especialidades del Segundo Ciclo de la Licenciatura de Economía. Lo logramos, pese a que Gonzalo Anes no era muy favorable a esta propuesta porque consideraba que ese nivel de especialización debería alcanzarse posteriormente. De modo que mi futuro profesional estaba ya, al menos en buena medida, prefigurado cuando me matriculé en la especialidad de Historia Económica en el curso 1972-1973.

Cuando estábamos cursando el primer año de la especialidad de Historia Económica, Gonzalo Anes nos invitó a Alejandro Arizcun, a Carlos Barciela, a Santiago Zapata y a mí a participar en una investigación, financiada por la Sociedad de Estudios y Publicaciones del Banco Urquijo, sobre la formación del mercado nacional de cereales en la España de la segunda mitad del siglo XIX. No avanzamos mucho en ese proyecto, pero nos permitió tomar contacto con el mundo de la investigación. Además, Gonzalo Anes nos animó a asistir a seminarios y congresos y nos presentó a Jordi Nadal, Josep Fontana y Gabriel Tortella, entre otros.

Tuvieron alguna influencia los profesores que tuvo en los cursos de la licenciatura, o bien su inquietud venía de antes ...

En mi opción por el mundo académico y por la Historia Económica influyeron Luis Ángel Rojo, Julio Segura, José Luis García Delgado y Gonzalo Anes. Varios de mis compañeros de curso, que también optaron por el mundo de la docencia y de la investigación, contribuyeron a que me decidiera por esta

vía. En aquellos años, a mediados de los setenta, las universidades españolas estaban creciendo muy velozmente y, por ende, el número de profesores que contrataban. En cierto sentido yo fui uno de los miles de profesores universitarios *inventados* en los años finales del franquismo y en los primeros de la transición: nada más acabar la licenciatura me convertí en profesor encargado de curso con plena responsabilidad docente. Ni tan siquiera había comenzado los cursos de doctorado. Una barbaridad, pero así se desarrolló la universidad española en la década de 1970 y en buena parte de la de 1980.

«En mi opción por el mundo académico y por la Historia Económica influyeron Luis Ángel Rojo, Julio Segura, José Luis García Delgado y Gonzalo Anes.»

¿Puede decirnos quiénes influyeron de forma importante en su proyecto de investigación, desde una perspectiva metodológica, pero también a la hora de elegir al monasterio de Guadalupe como base de su proyecto?

Dos libros influyeron especialmente en la selección del tema y en la metodología de mi tesis doctoral: *Las crisis agrarias en la España moderna*, de Gonzalo Anes, y *La quiebra de la monarquía absoluta, 1814-1820*, de Josep Fontana. Este último animaba a estudiar la crisis de las economías señoriales y monásticas al final del Antiguo Régimen.

A lo largo de sus años de investigación ha dominado, como uno de los grandes ejes, la reconstrucción de las variables económicas: producción, precios y más recientemente demografía y salarios. Hay en esta elección un objetivo premeditado, si es así podría explicitarlo en el contexto de la historia económica de la España moderna.

En mi actividad investigadora han influido las distintas corrientes historiográficas predominantes desde mediados de la década de 1970 hasta la actualidad. Cuando inicié mi tesis doctoral hace 45 años, la cuantificación del crecimiento económico en la Europa moderna constituía uno de los temas estrella de la *academia*. Luego, sobre todo a raíz de la sesión que Maddison y Van der Wee coordinaron en el XI Congreso Internacional de Historia Económica celebrado en Milán en 1994, la reconstrucción de macromagnitudes económicas en los distintos países y regiones

en las épocas pre-estadísticas cobró un creciente interés. Al margen de ello, siempre he considerado que la cuantificación es un elemento esencial de la investigación en Historia Económica.

Asimismo, los trabajos de Allen, Malanima, y Álvarez Nogal y Prados de la Escosura, entre otros, de reconstrucción del PIB y/o del producto agrario en la era pre-estadística constituyeron un acicate para intentar replicar los mismos. Discrepaba de la metodología y me parecía poco verosímiles los resultados obtenidos por dichos investigadores acerca del desempeño económico en distintos territorios de Europa occidental. Consideraba, por distintas razones, que la vía de la demanda no era un procedimiento adecuado para estimar el crecimiento económico en la época moderna. La principal: en un mundo de predominio de familias de pequeños productores agrarios pluriactivos, los salarios de varones de un número reducido de profesiones, casi siempre correspondientes a actividades desarrolladas en urbes grandes, constituye un indicador bastante deficiente de la renta por habitante. Los salarios percibidos por distintos miembros de los hogares no eran, al menos en un alto porcentaje de casos, no eran el ingreso más importante de las familias rurales, claramente hegemónicas en la Europa moderna. El desastre agrario que se infería de las cifras de Allen y de otros no encajaba nada bien con la moderación de la mortalidad, el avance de la urbanización y con otros indicadores. En el siglo XVIII, especialmente en su segunda mitad, era donde la conciliación entre las nuevas estimaciones del producto agrario y otras variables demográficas y económicas resultaba más complicada. La cuantificación obliga a asumir riesgos, pero los márgenes de error deben tener límites. Eso sí, no es lo mismo investigar sobre el siglo XII que hacerlo sobre el periodo final del Antiguo Régimen o sobre la última fase del XX. Tales márgenes han de variar en función del periodo y del asunto objeto de estudio. La necesidad de obtener resultados a corto plazo en las investigaciones, las preferencias de las grandes revistas por determinados temas y el poco margen para realizar trabajos intensivos en esfuerzo archivístico han contribuido a desarrollar una Historia Económica en la que se asumen demasiados riesgos y en la que la espectacularidad de sus resultados prima sobre la solidez de la misma. En este ámbito mantengo una posición tradicional, para muchos demasiado tradicional, pero que en absoluto entraña una renuncia ni a la cuantificación, ni al uso de los métodos estadísticos y econométricos.

Sus recientes trabajos sobre reconstrucción de las variables productivas para la etapa 1500-1800 ofrecen un mapa y una intensidad del crecimiento agrario y económico más 'optimista' del que hasta ahora se había proyectado. ¿Piensa que el esfuerzo emprendido provocará una relectura/reinterpretación de las trayectorias del crecimiento económico anterior a 1800? ¿En qué sentido?

A estas alturas sería absurdo pretender descubrir nuevos mediterráneos. Nuestros trabajos sobre diezmos, mortalidad, natalidad y crecimiento vegetativo pueden contribuir a matizar algunas cuestiones relativas al desarrollo económico de la Castilla rural de los siglos XVIII y XIX. Primera, el balance de la segunda mitad del Setecientos, al igual que ocurre en otros muchos países europeos y a diferencia de lo señalado por la mayor parte de la historiografía, fue bastante mejor que la de la primera. Castilla obtuvo mejores resultados económicos tras recobrar, a mediados del siglo XVIII, los niveles demográficos y productivos de las postrimerías del Quinientos. Las fuerzas maltusianas estaban siendo doblegadas por otras. El relativo rápido crecimiento económico de la periferia y del mundo atlántico fueron importantes para el cierto progreso de la España interior en la segunda mitad del siglo XVIII, pero también algunos cambios que tuvieron lugar en las relaciones entre los productores rurales y los grupos privilegiados. El aumento en la defraudación en el pago del diezmo, a través de diversos mecanismos, permitió a muchos arrendatarios de fincas rústicas neutralizar, en su totalidad o en parte, el incremento en la renta de la tierra que estaba teniendo lugar entonces.

Y, segundo, el crecimiento económico se aceleró en la segunda mitad del siglo XIX en España, pero los niveles de bienestar no mejoraron en el mundo rural castellano en ese periodo. De hecho, la mortalidad repuntó en la década de 1860 y el riesgo de muerte se mantuvo en niveles relativamente altos hasta los años finales del Ochocientos. Ahora bien, las cifras que estamos publicando exageran un poco dicha involución porque en parte son fruto de la disminución del subregistro de párvulos y porque la intensificación del flujo migratorio estaba modificando las pirámides demográficas de la mayor parte de los núcleos rurales examinados y reduciendo el peso relativo de los grupos con bajo nivel de riesgo de muerte. En cualquier caso, el modelo de crecimiento agrario extensivo se agotó a mediados del siglo XIX y los cambios en el mundo rural cas-

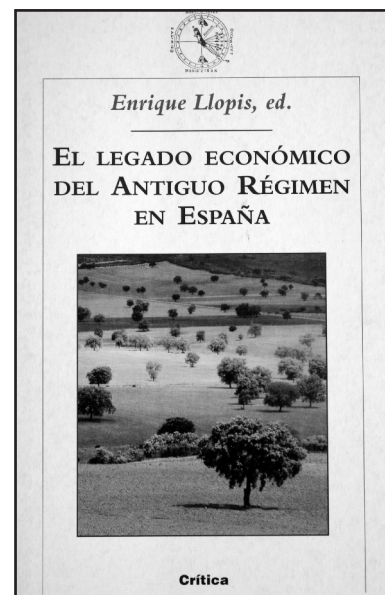
tellano fueron insuficientes para compensar la aguda escasez de terrenos susceptibles de ser roturados y de proporcionar una rentabilidad mínima.

Otro tema sobre el qué ha gravitado su labor investigadora, explícitamente en ocasiones, y otras implícitamente ha sido la crisis castellana del siglo XVII. ¿Cómo resumiría, brevemente, el estado del debate en estos momentos, por lo que hace a las causas y naturaleza de la crisis?

La Monarquía Hispánica, durante casi siglo y medio, tuvo que movilizar una descomunal cantidad de recursos para financiar numerosos e importantes conflictos bélicos, prácticamente inexcusables en su tentativa de mantener la hegemonía en Europa. Para lograrlo necesitó el auxilio de las oligarquías locales, que consiguieron a cambio más prerrogativas en la gestión de los patrimonios concejiles y de los tributos, y tuvo que presionar para que los ahorradores canalizasen sus capitales hacia la compra de juros, que manipular la moneda en diversas ocasiones y, sobre todo, que elevar considerablemente la presión fiscal con la finalidad de que aquellos tuviesen *cabimiento* y poder seguir recurriendo al endeudamiento para financiar las guerras. Todo ello contribuyó de manera importante a dañar la economía castellana, sobre todo a la mercantil y a la urbana. El círculo virtuoso entre el crecimiento rural y el de las ciudades, que había sido una de las claves de la expansión en el Quinientos, se quebró y se convirtió en vicioso. El alza de la renta de la tierra (hasta las postrimerías del siglo XVI), las perturbaciones que las guerras provocaron al comercio exterior y la crisis o estancamiento de los otros países europeos también contribuyeron a desencadenar, primero, y a agravar, después, la decadencia castellana.

La historiografía disponible muestra una escasa capacidad de reacción de las economías castellanas a la crisis: ¿Cuáles fueron los factores que gravitaron pesadamente sobre la región (o regiones las Castillas, Andalucía, etc.)?

Las **empresas** agrarias y manufactureras habían registrado destrozos importantes, sobre todo las más orientadas hacia los mercados debido al modo en que se desarrolló la escalada fiscal (impuestos que gravaban fundamentalmente el consumo) y al hundimiento de casi todas las ciudades castellanas. Las unidades productivas se habían descapitalizado y revertir la situación era complicado, máxime en un contexto en el que las relaciones

campo-ciudad se habían debilitado y en el que el mayor poder fiscal de las oligarquías urbanas, que se tradujo en un incremento de los particularismos locales en este ámbito, entrañaba un obstáculo adicional para la integración de los mercados. Durante bastante tiempo, la caída de la renta de la tierra y la menor presión de la población sobre los recursos agrarios fueron estímulos insuficientes para la consolidación de una recuperación sostenida y de cierto vigor.

O bien, esa imagen es la que proyectan las economías urbanas, pues la economía rural (agraria y protoindustrial) merece una mayor atención de la que hasta ahora se la ha prestado, a tenor de algunos trabajos recientes sobre los niveles de actividad en la manufactura rural y la agricultura (viti-cultura) en algunas zonas ...

La crisis del siglo XVII castigó más a las ciudades que a los núcleos rurales castellanos. Es cierto que la fuerte reducción del área de superficie cultivada de cereales, subsiguiente al descenso de la población, abrió la posibilidad a la expansión de la ganadería y de otros cultivos. Ahora bien, la atonía de las ciudades y el mantenimiento de unas elevadas sisas sobre el vino, el aceite, la carne y otros productos impuso límites relativamente estrechos a la recuperación de las actividades agrarias no cerealistas orientadas hacia los mercados. Las manufacturas locales, salvo excepciones, no se recobraron hasta el

siglo XVIII. La pequeña revolución *industrial* castellana fue un fenómeno relativamente tardío: de la segunda mitad del Setecientos.

Por último, nos ofrecerá una monografía sobre la gestión económica del Monasterio de Guadalupe próximamente ...

Elisa Ruiz García y yo vamos a publicar próximamente, en Ediciones Complutense, *El Monasterio de Guadalupe y la Inquisición*. En esta obra realizamos una breve síntesis de la historia de dicho cenobio desde su fundación, en 1389, hasta mediados de siglo XVI; analizamos las causas del establecimiento en Guadalupe de dos tribunales del Santo Oficio en 1484-1485, uno en el pueblo y otro dentro del monasterio; examinamos las consecuencias que las sentencias de los mismos tuvieron para el desarrollo de esta casa jerónima y realizamos; y, por último, ofrecemos una edición paleográfica y crítica de dos fuentes inéditas muy valiosas: el *Códice del Perpetuo Socorro* y la Sentencia condenatoria de fray Diego de Marchena, primer miembro del clero regular castellano condenado a la hoguera. El denominado *Códice del Perpetuo Socorro* contiene las testificaciones de más de un centenar de frailes jerónimos en el proceso inquisitorial que se efectuó en el propio monasterio de Guadalupe.

Entrevista realitzada per Biel Jover el setembre de 2019. ■

■ trobades

XXIV Trobada de Centres d'Estudis Locals i Comarcals de les Terres de Girona

Castelló d'Empúries,
21 de setembre de 2019

Enguany, en motiu del 20è aniversari de l'Associació d'Història Rural, la nostra entitat ha acollit la trobada anual dels centres d'estudis locals i comarcals de les comarques de Girona, promoguda per la Diputació de Girona i organitzada des de fa quatre anys per l'Institut Ramon Muntaner conjuntament amb la Coordinadora de Centres d'Estudis de Parla Catalana. Els actes van tenir lloc a l'auditori de l'antiga capella del convent de Santa Clara de Castelló d'Empúries el 21 de setembre de 2019 i van aplegar representants d'una dotzena d'entitats, entre les quals destaca la incorporació per primera vegada del Centre d'Estudis Mierencs, constituït el 2016 al municipi

garrotxí de Mieres. Ens congratulem de poder donar la benvinguda a una nova entitat, pel que suposa de revitalització del nostre teixit associatiu arreu; així com saber que una nova junta garanteix la continuïtat del Centre d'Estudis Comarcals del Ripollès, per la supervivència del qual veníem patint els darrers anys.

Aquestes van ser dues de les bones notícies d'una jornada que es va desenvolupar sota una persistent i, a estones, intensa pluja que va impedir la presència d'alguns dels assistents més assidus. Sí ens va acompanyar un any més, provinent de Puigcerdà, Albert Piñeira Brosel, vicepresident de la Diputació, qui durant el

seu mandat ha demostrat tenir sempre bona predisposició envers el nostre col·lectiu.

Després dels protocol·laris parlaments de benvinguda del representant de l'ens provincial, de l'alcalde de la vila comtal i de la presidenta de la nostra entitat, van seguir les informacions de les activitats i projectes de la Coordinadora de Centres d'Estudis de Parla Catalana i de l'Institut Ramon Muntaner, així com una breu intervenció dels diversos centres d'estudis per donar a conèixer resumidament algunes de les seves activitats i recerques més destacades al llarg del darrer any o d'altres que s'estan endegant i que seran realitzades properament.

Tot seguit es va presentar una nova iniciativa de volada, com les que anys enrere es van titular «El món agrari a les terres de parla catalana», «Construint el territori. Arquitectura tradicional i paisatge a Catalunya», o «Patrimoni oblidat, memòria literària». El nou projecte, titulat «Pobles abandonats. Una herència universal per al coneixement i desenvolupament del territori», està liderat pel propi IRMU i la Universitat Autònoma de Barcelona (UAB). Pretén estudiar en un període de tres anys el fenomen del despoblament als territoris de parla catalana. Val a dir que, del 4 al 6 d'octubre de 2019, a la Seu d'Urgell va tenir lloc l'XI Col·loqui Internacional d'Estudis Transpirinencs per analitzar els motius i les conseqüències dels pobles abandonats als Pirineus, en aquesta ocasió acollits pel Centre d'Estudis Comarcals de l'Alt Urgell, que va portar a terme una magnífica organització de les jornades, que van representar el punt de sortida d'una iniciativa que es preveu complexa però que té un gran potencial i s'endevina molt engrescadora i de gran interès per als estudis d'història rural. L'historiador Enric Pujol Casademont coordinarà l'equip gironí que properament iniciarà els contactes arreu del territori. La coordinació general de tot el projecte anirà a càrrec d'Òscar Jané Checa, professor universitari que ha centrat la seva recerca en temes relacionats amb els escrits personals, la frontera, les identitats col·lectives i la història local. Aquest, a més, ha estat impulsor i fundador de dos centres d'estudis: l'Associació Mirmanda i el Centre d'Estudis Ribagorçans.

Retornant a la trobada que ens ocupa, després de la presentació d'aquest nou projecte en marxa, Rosa Congost Colomer, catedràtica d'història econòmica de la Universitat de Girona i expresidenta de la nostra entitat, va pronunciar una destacada conferència que, pel seu interès, el consell de redacció ha considerat

escaient de transcriure íntegrament en aquest mateix butlletí. Els apunts finals, dedicats a fer unes reflexions entorn del capitalisme, la democràcia, la propietat, les desigualtats i la historiografia, van aportar una anàlisi comparativa entre els plantejaments de Josep Fontana i els de Thomas Piketty, especialista en les desigualtats econòmiques i la distribució de la renda, autor de publicacions que els darrers anys han tingut gran ressò no només en àmbits historiogràfics, sinó també en d'altres que en podríem dir més mediàtics. Rosa Congost va entomar el prec llançat pel soci Joan Molla Callís durant l'assemblea de l'entitat celebrada a Tossa el 21 d'abril de 2018, quan va sol·licitar algun tipus d'activitat o intervenció que permetés contextualitzar l'obra d'aquest economista francès de candent actualitat en relació amb el nostre entorn i amb les realitats objecte d'estudi per part de la nostra entitat. Precisament aquestes reflexions van centrar la sessió dels Seminaris d'Història Rural de l'Institut de Recerca Històrica de la UdG, «Capitalisme, democràcia, propietat, desigualtats socials i historiografia. Buscant les claus de la capsa de Pandora amb Josep Fontana i, ara, amb Thomas Piketty», que va tenir lloc a la Facultat de Lletres el passat 25 d'octubre.

Abans del dinar al claustre del convent de Santa Clara, es va fer una visita guiada a l'Ecomuseu-Farineria situat a tocar de l'espai on es va desenvolupar la jornada. Aquest equipament, inaugurat l'any 2004, és un dels vint-i-set centres museístics i patrimonials adherits al Sistema Territorial del Museu Nacional de la Ciència i de la Tècnica de Catalunya. Al llarg dels anys en el nostre butlletí ens hem fet ressò en diverses ocasions d'aquest centre que, com recull en els seus objectius, estudia el territori i les relacions entre aquest i les societats que hi han habitat, de tal manera que ha esdevingut un element dinamitzador del municipi i el seu entorn. En aquest sentit, destaquem que ha col·laborat amb diversos projectes de la nostra associació, com l'estudi dels últims hereus, el dels últims masovers o el dels cortals.

Precisament havent dinat, i fruit de tot aquest vincle, la jornada es va cloure amb una interessantíssima visita a l'interior del cortical Avinyó, propietat dels hereus del prestigiós oftalmòleg barceloní Joaquim Barraquer Moner, que hi va estiar durant molts anys. Es tracta d'un edifici d'història secular que va ser notablement ampliat el 1906 per l'arquitecte Josep Azemar, que va dotar-lo d'un ús residencial. El nou edifici, de forma rectangular, amb garites als tres cantons i

una torre a l'altre extrem, és d'estil modernista. El soci Josep Colls Comas, que va estudiar-ne la història fa uns anys, va presentar-nos unes pinzellades del seu passat ramader i la seva evolució. Llàstima del temps emplujat i boirós, que va impedir gaudir des de la torre d'una bona vista de la plana empordanesa i, posteriorment, accedir a la propera capella de Sant Antoni dels Cortals, que, tanmateix, ja vam tenir ocasió de visitar el 21 de maig de 2011 en el transcurs de la visita orga-

nitzada per la nostra entitat als cortals de Castelló d'Empúries i Sant Pere Pescador.

La jornada va ser una brillant manera de celebrar el 20è aniversari de l'Associació, juntament amb els companys dels centres d'estudis gironins amb els quals mantenim excel·lents vincles.

David Moré Aguirre ■

Assistents a la XXIV Trobada de Centres d'Estudis Locals i Comarcals de les Terres de Girona. Fotografia: Cristina Colls

XXX Seminari d'Història Econòmica i Social Del traç al byte. Eines digitals per a l'estudi històric del canvi social

Girona,
4 i 5 de juliol de 2019

Les tecnologies informàtiques ja fa temps que han passat a formar part dels hàbits de treball i d'investigació dels historiadors. Des de la consulta de catàlegs i inventaris a través d'un terminal allunyat fins al processament —analític, gràfic, cartogràfic— de dades procedents de fonts digitalitzades cada vegada més abundants, les eines informàtiques han anat penetrant en les tasques quotidianes de la recerca. Avui és impensable una investigació històrica sense aquests instruments. Tanmateix, les facilitats que tenim a l'abast plantegen nous problemes, entre els quals l'escenari de creixent sobreabundància d'informació. Per als historiadors, acostumats a treballar amb fets discrets i singulars, aquest és un repte d'entitat major.

El Seminari d'Història Econòmica i Social que es va fer a la Universitat de Girona el juliol de 2019 va pretendre mostrar com alguns historiadors —interessats especialment en l'estudi del canvi social— estan responenent a aquests desafiaments. Alguns ho fan amb els seus propis recursos i amb programes ofimàtics i d'anàlisi

estadística d'abast ampli. Altres treballen amb eines més específiques, des de programes de GIS a programes d'anàlisi de xarxes. Alguns poden comptar amb suport d'enginyers informàtics que els permeten anar més enllà dels límits establerts a un usuari convencional. I altres, encara, han desenvolupat projectes de ciència ciutadana on uneixen l'aplicació de tecnologies informàtiques i la col·laboració desinteressada d'investigadors locals per tal de supervisar la tasca realitzada per les màquines. Tot plegat ho vàrem poder escoltar en els dos dies que va durar el seminari d'enguany.

Hi varen participar Josean Garrués (U. Granada), Juan A. Rubio Mondéjar i Fernando Ramos Palencia (U. Pablo Olavide), Concepción Camarero i Laura García Juan (U. Autònoma de Madrid), Massimiliano Grava (U. Pisa), Camillo Berti (Università degli Studi di Firenze), Rosa Congost, Joana Maria Pujadas-Mora (Centre d'Estudis Demogràfics), Lorenzo Quirós (U. Politècnica de València), i Ricard Garcia Orallo, Joaquim

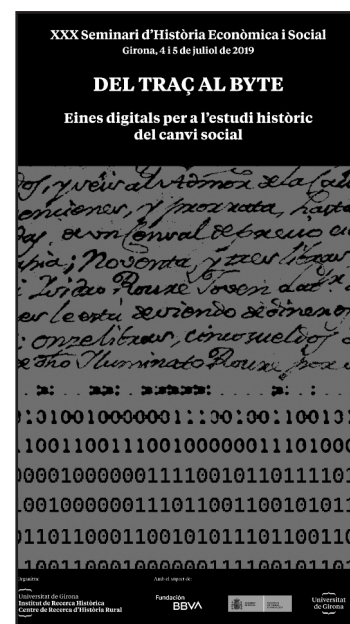
Puiggalí, Jordi Regincós, Rosa Ros i Enric Saguer (UdG).

Les experiències posades sobre la taula responien a un ventall ampli de procediments i problemàtiques. Ricard Garcia i Joaquim Puiggalí van explicar com havien desenvolupat un procediment de cerques massives automàtiques en grans repositoris digitals (especialment en els de premsa històrica) per tal de localitzar informacions referides a les elits territorials espanyoles. Josean Garrués i Juan A. Rubio van exposar la seva llarga experiència en l'aplicació de l'anàlisi de xarxes socials a la recerca en història econòmica i social. Fernando Ramos va detallar els procediments que utilitza per a la gestió i anàlisi de dades procedents del Catastro de Ensenada (c. 1750). Laura Juan va plantejar les línies generals del Sistema de Gestió de Cadastres Històrics que proposen per tal de crear una comunitat col·laborativa dedicada a l'estudi, anàlisi i treball conjunt amb fonts geohistòriques. Les aplicacions dels sistemes d'informació geogràfica (SIG) també varen centrar les exposicions de Massimiliano Grava i de Camillo Berti. El primer va incidir en la utilització del GIS per analitzar el canvi històric en la toponímia de la Toscana, mentre que Berti va detallar el procés de digitalització, georeferenciació i vectorització de l'esplèndida cartografia històrica toscana i la seva utilització per analitzar la transformació històrica del territori. Els tres darrers treballs presentats es varen centrar en les tècniques de transcripció automàtica de documentació manuscrita. Joana Maria Pujadas-Mora va explicar com, des del CED, han utilitzat la col·laboració ciutadana per supervisar les transcripcions automàtiques i buidar en una base relacional informació continguda en padrons de població i registres parroquials. Lorenzo Quirós, membre d'un grup

de la UPV que està desenvolupant tècniques de transcripció assistida de documentació manuscrita, va explicar els procediments d'extracció probabilística de dades a partir d'imatges digitals que utilitzen. Finalment, Enric Saguer, Rosa Congost, Rosa Ros i Jordi Regincós varen exposar com estan tractant els resultats de la transcripció assistida dels llibres de Registre d'Hipoteques de Girona per aconseguir estructurar els documents en una base de dades.

La mostra d'experiències que va aflorar durant el seminari va ser indubtablement una oportunitat per compartir dubtes i aprenentatges en l'aplicació de tecnologies informàtiques a la recerca històrica. D'una o altra manera, ens obren la possibilitat de realitzar estudis amb un suport empíric més fort, i també de formular preguntes radicalment diferents, potser inimaginables amb els mètodes tradicionals; això constitueix un segon repte per als investigadors. Tot i això, les tecnologies no són ni han de ser una finalitat en elles mateixes. L'interès per aplicacions tècniques més o menys sofisticades no ens ha de fer oblidar que l'objectiu primordial és aprofitar el potencial d'aquestes eines per avançar en el coneixement històric.

Enric Saguer ■

Un moment del seminari.
Fotografia: Guillem Mancilla.

**ABELLÁN
MANONELLAS,
Joan Anton i
CASADEVALL
FUSELLAS,
Ramon**

***Qui té roba per
rentar?
Rentadors,
safareigs i viviers
del Pla de
l'Estanty.***

Cornellà del Terri: MMV
Edicions, 2016. 244 pàgines.

**Qui té roba
per rentar?**

Joan Anton Abellán Manonellas,
Ramon Casadevall Fusellas

Rentadors, safareigs i viviers del Pla de l'Estanty

Aquests darrers mesos, quan diverses institucions gironines semblen competir en una singular cursa d'exposicions en record del fotògraf Valentí Fagnoli, una de les fotografies que, per la seva vivacitat, més ens queda fixada a la retina és la d'un safareig públic de Torroella de Montgrí durant la primera dècada del segle xx, on desenes de dones i nenes fan la bugada. L'espectacularitat de la imatge és tal, que sembla com si realment poguéssim sentir el murmurí suau del discórrer de l'aigua i el soroll de múltiples i animades converses, en un garbuix de veus femenines. Aquesta imatge tan potent d'un passat desaparegut ens evoca un temps en què rentar la roba no era cosa de pitjar un botó per a l'encesa d'una rentadora, com és habitual en la nostra societat.

Sovint, però, que aquesta fotografia, o d'altres de similars arreu de la geografia, estigui inserida en amplis contextos fotogràfics determina que no prestem la merescuda atenció a una activitat gairebé extingida i a un patrimoni en desús i sovint caigut en l'oblit. Quan jo era jove, vint-i-cinc anys enrere, encara vaig conèixer dones que no feien ús de les rentadores i mantenien el convenciment que el rentat a mà era immillorable. Avui totes han mort, i ja no en conec cap que es mantingui ferma en aquest criteri.

Poques vegades una publicació focalitza el seu objectiu en un element menor del patrimoni —i, quan és el cas, ho fa només de passada. El llibre que aquí ressenyem té la gran virtut de posar el focus en un element massa sovint menystingut en els inventaris patrimonials, i té a veure amb una activitat humana de gran transcendència social: rentar la roba. Aquesta tasca, protagonitzada per les dones, permet fer una mirada en clau de gènere envers el gran ventall d'elements vinculats a la cultura de l'aigua. En una comarca a la qual un estany no només li dona nom, sinó que vertebrava tot un territori, tenir un recull d'aquestes característiques és sens dubte un motiu d'orgull i d'enhorabona, i constitueix una bona referència per a altres comarques que s'hi podrien emmirallar. L'historiador Joaquim Nadal Farreras, en el pròleg del llibre, considera que aquest «ens interpel·la per assegurar que, malgrat que ara ja no serveixen per rentar la roba, els sabrem conservar com a patrimoni cultural i arquitectònic dels nostres pobles». Un desig que comparteixo, tot i no tenir la certesa que pugui ser una realitat arreu, veient com dia a dia petits i no tan petits elements patrimonials es deterioren o desapareixen per negligència o malvolença.

Resulta molt suggeridor entendre els rentadors com un dels primers centres de socialització femenins, però també com a testimoni de determinats contextos socials i

econòmics. En el número 38 del *Mestall* (desembre 2015) vaig fer un recorregut per diversos pobles de les comarques de los Cameros i las Siete Villas, a la Rioja, i vaig explicar com uns indians emigrats a l'Argentina havien finançat els safareigs del seu poble d'origen. Això havia contribuït a la millora de les condicions de vida de Viniegra de Arriba.

El llibre comença amb una frase eloqüent: «De rentadors, tots n'hem sentit a parlar». Tan cert com que no hi solem parar atenció. Ens congratulem d'aquesta iniciativa sorgida a partir d'un blog de Ramon Casadevall, perquè posa en valor elements del nostre entorn, sobre els quals es fa necessari actuar per a preservar-los, ara que anem camí del mig segle de la generalització de les rentadores automàtiques, que van enviar al bagul dels records una de les pràctiques quotidianes més antigues i universals.

La introducció que fan els autors repassa convencions i recomanacions de conservació per part de diverses instàncies, així com alguns interessants precedents bibliogràfics d'altres territoris. A continuació, una altra introducció ens situa en el marc geogràfic d'anàlisi: el Pla de l'Estanty, una comarca d'aigua, on l'estany, els recs de Banyoles, la conca del Fluvià i la conca del Ter i el Terri tenen molt protagonisme. Segueix una anàlisi dels rentadors a través de la història, tot destacant l'avenç que va suposar la construcció d'aquests elements, que van deixar enrere l'acte de rentar la roba de genolls i van permetre de fer-ho a peu dret. També van contribuir a millorar les condicions de salubritat pública, tan a la moda dels corrents higienistes del període, els quals, paral·lelament, van suposar importants avenços en la canalització de les aigües, la regulació d'usos a les fonts públiques, etc. L'època d'esplendor d'aquestes construccions va ser entre 1850 i 1960. Per al cas de Banyoles, realment atípic atesa la presència d'un element singular com és l'estany, amb una població de poc més de cinc mil habitants tenia 147 rentadors o safareigs comptabilitzats.

S'hi inclou un capítol dedicat a la tipologia de rentadors, una anàlisi dels rentadors des d'un punt de vista arquitectònic —s'hi analitzen no només els *cubicles* sinó també les basses, els dipòsits, els fregadors i les pedres de rentar, entre d'altres. Els autors també s'aturen a estudiar els rentadors des de l'òptica de la propietat i des del punt de vista de l'administració.

Un altre capítol molt interessant explica el fet social dels rentadors: es recull una cita de Joan Alemany, d'un article sobre els recs de Banyoles, on deia: «en fi a la rentadora a

més de rentar roba, es repassaven tots els fets de la localitat i comarca. Era com ara la 'tele' i les revistes del cor». També s'hi expliquen altres especificitats: el safareig com un espai de sociabilitat femenina, el rentat de les robes dels malalts, l'anàlisi de la vestimenta, o com el rentar la roba esdevenia un dels primers treballs en què la dona podia aconseguir uns diners.

Un altre apartat es fixa en el ritual de rentar la roba: els dies de rentat, la separació de la roba blanca de la de color, les tipologies de teixits a l'hora de fer els rentats, o la fabricació i ús de sabons i lleixius. En definitiva, la bugada com un procés que servia per netejar i blanquejar la roba sense cap tipus de rentat previ. Tot plegat, contextualitzat amb nombroses cites de Joan Amades i de testimonis orals recollits a la comarca relatiu als procediments i maneres de fer. Es parla, també, de la utilització de diversos estris en el procés de la neteja de la roba, de la monyeca de blau per donar-li el to de blanc adequat; i, finalment, de l'assecat al sol sobre vegetació, amb el permís de les cabres —a la costa era costum fer-ho a la sorra de la platja—, o bé penjats a les eixides.

Val a dir que aquest conjunt de capítols inicials s'acompanya de diverses imatges històriques de diversos fons fotogràfics del Pla de l'Estany, la qual cosa constitueix un fidel testimoni d'uns hàbits i pràctiques ja desapareguts.

En definitiva, dels diversos elements inventariats, se'n desprenen tipologies, una

anàlisi de la propietat, el fet social, l'arquitectura, o el valor patrimonial i testimonial. Tanmateix, el gruix del llibre el formen gairebé dues centes pàgines dedicades a les fitxes descriptives dels diversos elements. Aquestes fitxes s'organitzen per municipis, i per cadascun s'ordenen numèricament tots els elements, talment com si es tractés d'una guia sobre un mapa per cada terme, tot indicant en negre els que es conserven i en vermell els desapareguts. Cada element inventariat presenta una fitxa que inclou un mapa de localització, així com la seva descripció, la seva titularitat i fotografies realitzades pels autors o alguns col·laboradors. Tot plegat acaba conformant un interessant recull.

A la part final del llibre s'inclouen dos capítols de gran valor històric i a la vegada analític, ja que es fa una contextualització en l'àmbit català, espanyol i internacional. D'una banda, es tracta el fet folklòric de fer la bugada, amb inclusió de paraules i frases fetes, dites i refranys, llegendes i costums, i també cançons. Resulta entretingut i suggestiu a la vegada. De l'altra, es parla de l'art —la pintura i l'escultura, sobretot la de la via pública, però també la música i el cinema— i la literatura entorn a les bugaderes, amb referències prou estimulants.

L'enhorabona a la tenacitat i perseverança dels autors per un treball digne de ser pres com a exemple a seguir en d'altres contrades.

David Moré Aguirre ■

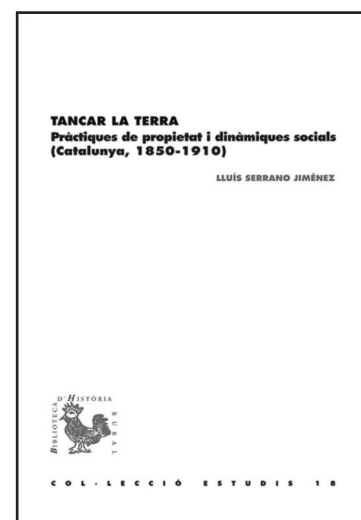
notes de lectura ■

a l'entorn de la Biblioteca d'Història Rural

Lluís Serrano ha viscut, observat i denunciat pràctiques abusives de propietaris en nom de la propietat privada: tancaments de terres i privatització de camins. Com a ciutadà compromès amb els seus veïns i amb el territori proper, ho ha observat en el present. I, com que ho ha patit, ha pogut elaborar una tesi doctoral, una part de la qual s'ha concretat en aquest llibre, que delimita entre 1850 i 1910 les pràctiques de la propietat una vegada les grans mesures legals havien estat decretades. No les ha hagut d'«aprendre» als llibres i als arxius, les coneixia de viure-les. Aquest element personal em sembla indestruïble per llegir correctament aquest llibre. És un llibre d'història, és clar, però al darrere del qual hi ha una forta vivència personal.

El llibre s'emmarca en un projecte de recerca que, des de fa anys, duu a terme la professora Rosa Congost, directora de la tesi que ha originat aquest llibre, sobre les concrecions de la propietat de la terra, d'una propietat que canvia i s'adapta, que no es crea del no-res, sinó a partir d'unes lleis que l'avalen i que van ser establertes per uns legisladors amb una idea concreta de propietat, en front d'altres possibilitats. L'aplicació d'aquestes lleis no és acceptada pels que en van quedar desposseïts, després de pràctiques admeses per tradició i per equilibri intern de les comunitats pageses.

Com a bon historiador, i en això la influència de Rosa Congost també és manifesta, acut a les fonts; algunes de noves. I espe-

notes de lectura

a l'entorn de la Biblioteca d'Història Rural

**SERRANO
JIMÉNEZ, Lluís**

***Tancar la terra.
Pràctiques
de propietat
i dinàmiques
socials
(Catalunya,
1850-1910)***

Biblioteca d'Història Rural
(Col·lecció Estudis, 18)

Girona: Associació d'Història Rural, Centre de Recerca d'Història Rural (Institut de Recerca Històrica), Documenta Universitaria, 2016. 322 pàgines.

cialment significatiu, per productiu i pel resultat que ha donat, em sembla l'ús dels 1.781 anuncis publicats en els butlletins oficials de les quatre províncies catalanes entre 1850 i 1910, el buidatge, anàlisi i cartografia dels quals aporta uns resultats excel·lents. Quan a vegades sembla que l'autenticitat de la recerca només ha de passar per les fonts manuscrites, les fonts impreses (oficials, amb una bona lectura i unes aproximacions analítiques adequades, com és el cas) aporten uns resultats òptims. A banda, també ha fet incursions, més puntuals, en arxius municipals; l'anàlisi de la guàrdia rural de Roses (1856-1905) és un exemple del bon resultat que suposa contrastar la imatge general amb la visió concreta de la guarderia rural. Així mateix, les providències governatives sobre faltes (probablement caldria estendre la mostra), segons les quals els alcaldes havien de portar un llibre de multes, amb els delictes i les penes de la contravençió a la norma, són d'una gran vàlua per acostar-se al que representava la propietat.

El resultat de la recerca es presenta en forma de taules, gràfics i mapes que posen de manifest la riquesa de la font documental utilitzada. La seqüència del llibre parteix dels demandants dels anuncis: evidentment els grans propietaris hi van tenir un paper eminent, emulat per altres amb la categoria simple de veïns (56,7% dels sol·licitants), fet que suposa una manifestació transversal dels propietaris de finques. La demanda, per ser publicada al butlletí oficial, havia de comptar amb el vistiplau del governador civil. I, heus ací, un element clau de la construcció de l'estat liberal: aquest governador civil, el veiem amatent als interessos dels grups de propietaris. Progressivament associats i convenientment organitzats, tant l'Associació de Propietaris de Barcelona, com la Societat d'Agricultura de l'Empordà, des de 1845, o l'Institut Agrícola Català de Sant Isidre, des de 1851, es converteixen en altaveus dels interessos dels propietaris. I, a partir de 1848, les juntes provincials d'agricultura donaran veu als propietaris. La figura del comissari regi d'agricultura en serà el portaveu.

S'ha posat de manifest que la construcció de l'estat liberal provincial, centralista i centralitzador, que ho era, no deixava de banda els interessos de la perifèria. El governador civil, com abans ho havia estat el *jefe político*, era el referent de l'estat a la província, però aquest estat no es podia construir al marge dels interessos dels seus aliats: els propietaris. La guarderia rural, per exemple, era molt esperada pels propietaris, que no veien efectiu el desplegament de la guàrdia civil. Són mesures, totes elles, de la Dècada moderada (1844-1854), dècada, sens dubte, dels propietaris.

Els anuncis posen de manifest la construcció de la propietat: els acotaments, les fites, els vedats i els tancaments físics en són una mostra, així com les prohibicions cap a pràctiques consuetudinàries, com l'espigolar una vegada aixecada la collita, o el llenyejar per obtenir el principal combustible de l'època, o la pastura en terres ermes i en els rostolls; finalment, la cacera acaba essent un acte privat i exclusiu, amb vedats, dels sectors propietaris. Les pràctiques dels sectors més desvalguts van ser prohibides. La cacera era una afició dels sectors propietaris, que disposaven del permís d'armes, i els suposava una diversió, una pràctica que marcava la diferència de classe amb els que en feien ús per a la seva supervivència. En nom de la propietat privada, pràctiques ancestrals quedaven limitades als interessos dels propietaris. Com també s'esdevenia en casos de privatització de camins i carrerades: no era sols una disputa entre pastors i pagesos, entre pràctiques derivades de l'ús i servituds de pas i dret: en el llibre s'esmenten casos específics de flagrant eliminació dels drets dels veïns (això: abans, i encara ara).

Un element destacable d'aquest llibre són els set mapes que representen la plasmació de la geografia del tancament de terres: un és el mapa dels bans de l'Audiència de 1800 a 1835; els altres, de prohibicions d'aprofitaments de llenya, de prohibicions de pastures, de prohibició de la pesca en aigües dolces, de la cacera o, el darrer, el que els sintetitza i sistematitza tots, el mapa dels anuncis de 1851 a 1910. En tots aquests mapes se'ns mostra una taca limitada a les províncies de Girona i Barcelona; Lleida i Tarragona hi són poc representades. És el mapa dels masos, en diu l'autor, el mapa dels que van convertir el domini útil en propietat, sens dubte, la Catalunya vella. Però també, en la mesura que la reiteració dels anuncis suposa una denúncia de pràctiques contràries als (nous) drets de propietat, una demostració més que els drets de propietat són una plasmació directa d'uns drets de classe; l'acceptació d'unes normes que beneficiaven uns, una minoria, i n'excloïen molts. La taca de les províncies de Girona i de Barcelona posa de manifest que la propietat derivada de la legislació liberal va tenir una forta contestació en aquestes zones. Són, també, els mapes de la resistència dels sectors jornaleros i menestrals, que tenien en els usos i costums comunitaris una aportació a la subsistència diària. I aquests sectors, en ser-los negat l'accés lliure, havien de buscar alternatives per sobreviure.

Pere Gifre i Ribas ■

Les muntanyes del Pirineu oriental, a les capçaleres del Ter i el Tec, són un dels escenaris on el tractat dels Pirineus imposà la frontera entre els regnes d'Espanya i França. Malgrat que la frontera no es materialitzarà ni es definirà fins als tractats de Baiona al segle XIX, la delimitació pactada entre els dos regnes sí que suposarà una alteració evident a la quotidianitat dels habitants d'aquestes muntanyes, on una de les principals activitats era la transhumància. A l'Arxiu Municipal de Camprodon (un arxiu mal endreçat i en un estat de conservació discutible) es conserven alguns llibres de registre de la vegueria. En aquests, hi apareix un document peculiar i insòlit: els albarans per a pastors.

Aquest document és insòlit perquè la cúria reial no registra albarans per a cap altre ofici, ni tampoc especifica per quina raó els propietaris de bestiar fan registrar-los per als seus pastors. En sabem poca cosa: que calia pagar pel registre, que no es registraren, ni de bon tros, la totalitat de pastors de la vegueria ni de pas, i que era un document que havia de servir perquè al pastor no li fos fet «impediment per ningun oficial».

La principal característica (i peculiaritat) dels albarans és l'acurada descripció física que es fa de cada pastor: és un document identificatiu, un retrat (color dels cabells, edat, si té barba, estatura, etc.). També conté informació sobre el seu origen i a on es dirigeix i amb quin tipus de bestiar. No té en compte, però, altres aspectes econòmics que avui ens podrien semblar rellevants: número de caps, si té rabadans o altres pastors al seu servei, etc.

En total, tenim 90 albarans en quatre anys (1663, 1664, 1681 i 1696) que registren i descriuen detalladament un total de 83 pastors diferents.

Una de les portes que obren aquests albarans és la de resseguir la vida d'alguns d'ells, ja que, coneixent l'edat i l'origen, pot trobar-se més informació (principalment a l'arxiu biblioteca episcopal de Vic) que permet resseguir-ne la vida: naixement, casament, fills, mort i altres conflictes. Totes aquestes dades, juntament amb les descripcions físiques, trenquen alguns tòpics: la majoria de pastors de muntanya no eren ni excessivament joves ni massa grans: la mitjana d'edat era de 33,9 anys. A més, la majoria d'ells gaudien de bona forma física (bona estatura) i barba. Com a punt anecdòtic (malgrat que pot estar en relació amb els hàbits alimen-

taris) no hi consten pastors calbs. La majoria dels pastors estudiats es casaren i tingueren fills, la qual cosa s'allunya de la imatge solitària que en tenim avui dia. No obstant, un document per un robatori a dos pastors a Vilallonga de Ter ens explica que a un d'ells li van robar un flabiol i una pipa; i això, certament, encaixa de ple amb el tòpic romàntic de la vida pastoral.

El document apareix per darrera vegada l'any 1696, i els ramats no tornaran a aparèixer fins el 1720, quan ja no es registraran els pastors individualment sinó el bestiar, i no es farà perquè «no els sigui fet impediment» sinó per certificar que no han passat la frontera i que, per tant, estan nets de malalties. Aquest canvi serà significatiu, juntament amb l'aparició a l'arxiu de la vegueria de Camprodon de diferents bans cridant a tancar finques particulars, ja que a partir del segle XVIII les línies divisòries de la propietat, la frontera o les finques privades perdran progressivament les permeabilitats que utilitzaven sovint els pastors i esdevindran veritables barreres que condicionaran la ramaderia i, per tant, també les muntanyes.

MUNTANYA i MASANA, Marc August

*Pastors a les
muntanyes del
nord-est després
del tractat dels
Pirineus
(Camprodon,
Vallespir i Conflent.
1660-1720)*

Treball Final (TFM) del Màster
en Recerca en Humanitats de
la Universitat de Girona.

Directora: Dra. Rosa Congost
Colomer

Data de lectura: 9 de setembre
de 2019

**BARQUER
i CERDÀ, Arnau****«Visch de mon
treball y seguint
los amos».
Francesos i
treballadors a la
Catalunya de mas
(Bisbat de Girona,
segles XVI-XVII)**

Tesi doctoral, presentada en el marc del Programa de Doctorat en Ciències Humanes, del Patrimoni i de la Cultura de la Universitat de Girona

Directora: Dra. Rosa Congost Colomer

Data de lectura: 25 de gener de 2019

La immigració francesa al Principat i als Comtats durant l'època moderna és un tema ben conegut per la historiografia a casa nostra des de la publicació del ja clàssic treball de Jordi Nadal i Emili Giralt l'any 1964.¹ Tanmateix, encara ara mancava un estudi sistemàtic per al bisbat de Girona, que hem pogut realitzar mercès al buidatge de la documentació inèdita dels llibres d'informacions de Dispenses de Proclames, dipositats a l'Arxiu Diocesà de Girona, durant els anys 1583-1640. A partir d'aquesta notable font documental, i de l'estudi d'altres ja conegudes, com els registres parroquials i notariais i la Matricula de Francesos de 1637, entre d'altres, hem pogut establir les pautes de poblament i integració dels immigrants francesos en la societat gironina des de finals del segle XVI fins la Guerra dels Segadors. Les dades obtingudes destaquen una fortíssima presència de l'etiqueta de «treballador», principalment entre els immigrants d'origen francès, però en proporcions cada cop més creixents en relació amb el conjunt de la població al temps que ens introduïm al segle XVII.

Aquest treball no s'ha volgut centrar en una simple caracterització, sinó que ens hem preguntat per les causes que van permetre, a partir de mitjan segle XVI, l'afluència i assentament de grans contingents d'immigrants provinents de regions occitanes al camp català. A partir dels extensos treballs que porta desenvolupant el Centre de Recerca en Història Rural de la Universitat de Girona, hem enfocat les nostres preguntes vers els profunds canvis que va patir el conjunt de relacions socials en el camp català. Hi destaquen processos d'acumulació patrimonial, diferenciació pagesa i sorgiment de nous grups socials, entre ells, el dels «treballadors». Esperem haver esclarit les causes de la formació d'aquest grup, així com les seves característiques, a partir d'estudiar-ne la composició, les pautes matrimonials i la relació amb els mercats de treball, de crèdit i de la terra.

L'estructura de la tesi contempla un capítol introductori en què repassem el procés de rearticulació del camp català després de les crisis baixmedievales, procés que va tenir com a principal protagonista la pagesia de mas. A partir de les evidències i interpretacions desenvolupades especialment en el bisbat de Girona, el capítol situa el context i les pautes per entendre les relacions de propietat en el camp gironí durant els segles XVI i XVII. Les conclusions del capítol situen que les necessitats de força de treball del mas familiar, en el cas d'algunes famílies beneficiades dels processos d'ampliació patrimonial posteriors a la pesta negra,²

havien superat la força de treball familiar i deixaven la porta oberta a un mercat de treball assalariat.³

Un dels principals objectes d'estudi de la tesi, la immigració francesa, es tracta en detall a partir del tercer capítol. A partir dels registres parroquials i l'explotació inèdita de la font de Dispenses de Proclames entre els anys 1583 i 1640, hem pogut caracteritzar el fenomen de la immigració francesa al bisbat de Girona durant el període estudiat. A grans trets, els resultats no s'allunyen d'allò observat per al conjunt del Principat, amb l'excepció d'una major presència d'immigrants procedents de la zona del Massís Central francès. Com en altres indrets de Catalunya, es tracta majoritàriament d'un fenomen que implica joves en edat de treballar, la qual cosa permet en certa manera dotar el fenomen d'una explicació socioeconòmica que hauria d'enfocar les causes de les migracions en les particulars economies muntanyenques del Migdia francès⁴ i en la reestructuració general que patiren moltes economies locals durant la primera edat moderna. Si bé la menció «francès» o «gascho» ens indica clarament la presència d'un corrent migratori d'origen occità en les parròquies i bisbats catalans del període, aquest no sembla que fou un fenomen particular català, atès que en altres zones de la península (com a mínim) s'han documentat altres corrents migratoris de característiques similars (de la cornisa cantàbrica i Galícia a Castella o Extremadura).⁵ És a dir, és imprescindible començar a estudiar la immigració francesa en el context d'un període marcat per la reestructuració econòmica i social de diverses àrees i l'articulació de noves xarxes de mobilitat a partir de la formació de nous mercats de treball.

Precisament vers aquest punt és on s'enfoca la segona part i els darrers capítols de la tesi. A partir del buidatge i anàlisi de les fonts relatives a la immigració francesa, vam constatar que el sorgiment de l'etiqueta «treballador», ben coneguda a la societat agrària gironina del segle XVIII, es trobava estretament vinculat a la proliferació d'immigrants francesos, atès que prop del 50% dels esments a les fonts parroquials de treballadors són d'aquest origen. A partir d'aquí, vam enfocar la recerca en la caracterització de l'etiqueta i per això vam fer servir algunes de les fonts relatives als francesos com a *proxy* per poder subratllar els elements determinants per a la seva caracterització social, com ara l'accés a la propietat i, especialment, la forma com aquests individus s'identificaven a partir de les seves tasques. A partir de la Matricula de Francesos de 1637, una font ben coneguda per a l'estu-

di de la immigració francesa, vam trobar una identificació clara entre l'etiqueta i l'expressió «visch de mon treball» o «visch a jornal», sempre «anant rere los amos»; expressions que fan una clara referència al caràcter relacional de l'etiqueta «treballador» més que no pas a un d'atributiu que podria aplicar-se, per exemple, a la realització d'una activitat específica. Així doncs, el nostre estudi ens portà a concloure que l'etiqueta «treballador» es trobava estretament vinculada al fet de treballar a compte d'altri, normalment a jornal, encara que, tal i com mostra la mateixa Matricula i també els inventaris *post mortem*, aquest fet no es troba renyit amb la possessió de peces de terra i utilatge específic i general, usualment agrícola, per la qual cosa el «treballador» del segle XVI queda encara lluny de la imatge del proletari agrícola.

En el darrer capítol, hem pogut aprofundir en aquests aspectes a partir d'un estudi de cas per a la vila de Torroella de Montgrí. Gràcies a l'abundant documentació municipal, hem pogut crear les dades amb la Matricula de Francesos i hem pogut resseguir algunes trajectòries particulars tant dels «treballadors» com dels francesos residents a la vila.

Aquesta recerca ens ha permès aprofundir en la complexitat de la societat agrària catalana de la primera edat moderna, tot complementant el quadre encara incert que tenim per a la segona meitat del segle XVII i el segle XVIII. A partir d'un minuciós espigolat de les fonts disponibles, però, hem pogut detectar i documentar el sorgiment d'un grup social que es consolidarà durant la segona meitat del XVII i especialment durant el segle XVIII, en què els treballs especialitzats han mostrat, per una banda, el seu pes específic dins la població treballadora masculina,⁶ així com també el seu fort dinamisme.

Cap tesi no resulta un corol·lari del tema estudiat. Així que, per concloure, podem afirmar que tan sols se'ns han obert enormes possibilitats d'estudi que cal abordar a partir d'ara. Si bé hem pogut documentar l'eixamplament de la divisió social dins el grup pagès, encara queda un estudi específic que abraça aquest fenomen per als inicis del segle XVI. De la mateixa manera, al temps que avança el segle XVII, la immigració francesa decau, però l'etiqueta «treballador» es consolida i fins i tot es difon per tot el territori gironí fins que apareix amb força en els primers censos oficials del segle XVIII.⁷

Un altre repte, no menys important per a aquells que ens reivindicuem hereus de la tradició de la història total, és poder connectar aquests profunds canvis socials amb els complexos fenòmens socials i polítics del sis-cents català, per avançar en la comprensió d'un període encara prou desconegut en molts aspectes i que ofereix un àmbit d'estudi molt interessant, pel complex procés de canvi que patiren les societats europees de l'edat moderna durant les «transicions al capitalisme».

Finalment, he d'acabar aquesta breu nota amb un profund agraïment, en primer lloc, a la meva directora, Rosa Congost, i a tot l'equip de l'Institut de Recerca Històrica, per les brillants observacions sobre el meu treball mentre prenia forma i per estimular moltes de les reflexions que he pogut acabar plasmant en aquest estudi. Espero haver pogut esdevenir mereixedor del seu mestratge.

¹ NADAL, Jordi, i GIRALT, Emili, *La Population catalane de 1553 à 1717: l'immigration française et les autres facteurs de son développement*, Paris, S.E.V.P.E.N., 1960, 2a edició a NADAL, Jordi, i GIRALT, Emili, *Immigració i redreç demogràfic: els francesos a la Catalunya dels segles XVI i XVII*, Vic, Eumo, 2000.

² PADRÓS, Joan Antoni, «Pere Compte necesita ayuda. Endeudamiento y límites de la solidaridad campesina en la Cataluña del siglo XVI», *Historia Agraria* 1, núm. 20 (2000), pàgs. 41-60; GIFRE, Pere, «La consolidació d'un grup pagès: els senyors útils i propietaris de masos (1486-1730)», *Pedralbes: Revista d'història moderna* 23 (1), núm. 2003 (2003), pàgs. 513-535.

³ GIFRE, Pere, «La consolidació...», GIFRE, Pere, *Delmes, censos i lluísmes. El feudalisme tardà a la Catalunya Vella (Vegueria de Girona, s. XVI-XVII)*, 2011.

⁴ DURAND, Alfred, *La vie rurale dans les Massifs volcaniques des Dore, du Céizallier, du Cantal et de l'Aubrac*, Aurillac, 1946; POITRINEAU, Abel, *Remues d'hommes. Les migrations montagnardes en France*, Paris, Aubier, 1983.

⁵ BARTOLOMÉ, Yun Casalilla, *Marte contra Minerva. El precio del Imperio Español c. 1450-1600*, Barcelona, Crítica, 2004. MEIJE Pardo, Antonio, *La emigración gallega intra-peninsular en el siglo XVIII*, Madrid, CSIC, 1960.

⁶ PLANAS, Miquel, «Vies d'estudi dels registres parroquials. Estructura social i oficis a l'Alt Empordà durant l'Antic Règim», *Manuscripts: Revista d'història moderna*, 1985.

⁷ CONGOST, Rosa, *Els propietaris i els altres*, Vic, Eumo, 1990; PLANAS, Miquel, «La població de l'Alt Empordà els segles XVII, XVIII i XIX », s.d., pàgs. 505-10.

Seminaris d'història rural curs 2019-2020

Centre de Recerca d'Història Rural de la Universitat de Girona

25 d'octubre de 2019

Rosa Congost (Universitat de Girona).

Capitalisme, democràcia, propietat, desigualtats socials i historiografia. Buscant les claus de la capsa de Pandora amb Josep Fontana i, ara, amb Thomas Piketty.

15 de novembre de 2019

Ofelia Rey Castelao (Universitat de Santiago de Compostel·la)

Actividades comerciales e industriales de las mujeres en el noroeste ibérico en el siglo XVIII.

13 de desembre de 2019

Narcís Soler (Universitat de Girona)

Terrissa i terrissers de Quart i de Girona

10 de gener de 2020

Guillem Mancilla (Universitat de Girona)

Els salaris agrícoles a Catalunya: una aproximació geogràfica (1850-1890)

30 de gener de 2020

Laurent Herment (CNRS)

Les apports d'éléments fertilisants extérieurs dans l'agriculture française (fin 19e siècle)

6 de març de 2020

Cathérine Verna (Universitat París 8). *L'industrie au village (XIVe-XVe siècles)*

17 d'abril de 2020

Fernanda Barcos (Universitat de la Plata)

Resistencia, conflicto y negociación. Los pueblos rurales y el Estado de Buenos Aires en el marco de las nuevas reformas liberales (1854-1861).

22 de maig de 2020

Xavier Torres Sans (Universitat de Girona)

Criats i senyors a la Barcelona del segle XVII. La confraria de Sant Nicolau

19 de juny de 2020

Sebastià Villalón (Arxiu Municipal de Girona)

Continuïtats i transformacions en el crèdit hipotecari català durant l'etapa final de l'Antic Règim.

Totes les sessions s'inicien a les 16 h a la sala de l'Institut de Recerca Històrica de la Universitat de Girona (Facultat de Lletres. Plaça Ferrater Mora, 1. 17004 Girona. Tel. 972 41 89 45).

Les sessions són gratuïtes i no cal inscripció prèvia.

Amb el suport del MINECO: projecte de recerca PGC2018-096350-B-I00

Il·lustració del díptic: Joan Miró. La masia (detall), National Gallery of Art, Washington

15è Seminari d'història medieval

Curs 2018-2019

18 d'octubre de 2019

Vicenç RUIZ GÓMEZ (Arxiu Central del Departament d'Interior de la Generalitat de Catalunya). *El municipi medieval com a comunitat d'arxiu: Terrassa, 1180-1322*

29 de novembre de 2019

Adam DAVIS (Denison University). *The Medieval Charitable Revolution and the Rise of the Hospital*

13 de desembre de 2019

Bibiana AGUSTÍ (arqueòloga). *Darrere els murs del castell de Rocabruna (Ripollès). Història d'una recerca arqueològica*

17 de gener de 2020

Hipólito Rafael OLIVA HERRER (Universidad de Sevilla). *¿Qué hay detrás de las movilizaciones populares a fines de la Edad Media?*

28 de febrer de 2020

David IGUAL LUIS (Universidad de Castilla-la Mancha). *De la pesca a la construcció naval: les "altres" activitats marítimes de la València baixmedieval*

6 de març de 2020

Cathérine VERNÉ (Université de Paris 8). *Entreprises rurales et districts industriels au prisme de la micro-histoire (Vallespir, XIVe et XVe siècles)*

17 d'abril de 2020

Ana ECHEVARRÍA ARSUAAGA (Universidad Nacional de Educación a Distancia). *Una frontera difusa: mudéjares entre Castilla, Aragón y Granada*

22 de maig de 2020

Angela ORLANDI (Università di Firenze). *El sistema financiero y crediticio de la Toscana en tiempos del banco Datini (siglos XIV-XV)*

Organitzat pel Grup de Recerca consolidat i unitat associada al CSIC «Renda Feudal i Fiscalitat a la Catalunya Baixmedieval» (2017 SGR 1068), la Institució Milà i Fontanals (CSIC), el Centre de Recerca d'Història Rural (Institut de Recerca Històrica de la Universitat de Girona) i els projectes de recerca coordinats «La desigualdad económica en el mundo rural y las pequeñas ciudades de la Cataluña Vieja bajomedieval a través de las fuentes notariales» (PGC-2018-100979-B-C21) i «La desigualdad económica en las ciudades catalanas y mallorquinas durante la baja Edad Media a través de las fuentes del impuesto sobre la riqueza» (PGC-2018-100979-B-C22).

Coordinadors: Lluís To Figueras, Pere Orti Gost i Pere Verdés Pijuan

Lloc de realització: Facultat de Lletres de la UdG (Pl. Ferrater Mora, 1, Girona)

Horari: Divendres a les 11 h

Il·lustració del díptic: "Jeux et déguisements: la culture folklorique au sein de la culture urbaine" (Histoire du Graal de Robert de Borron, vers 1280, b.n.).

CURSOS, JORNADES, CONGRESSOS

Col·loqui «Contra l'impost: revoltes antifiscals a l'Europa dels segles XIV-XVI», dedicat a la professora Eva Serra Puig (1942-2018).

Capella del Roser de l'església de Sant Domènec de la Universitat de Girona, 15-16 de gener de 2020. Organització: Centre de Recerca d'Història Rural-IRH de la Universitat de Girona i Grup de Recerca consolidat i unitat associada al CSIC «Renda feudal i fiscalitat a la Catalunya baixmedieval (2017 SFG 1068)».

«Producció i comercialització de vins i aiguardents a Catalunya (segles XVIII-XXI)», seminari d'homenatge a Francesc Valls Junyent.

Universitat de Barcelona, 23-24 de gener de 2020. Organització: Departament d'Història Econòmica, Institucions, Política i Economia Mundial (Universitat de Barcelona) i Centre d'Estudis Antoni de Capmany (Universitat de Barcelona).

mestall associació d'història rural

Redacció:

Rosa Congost, Lúcia Donat, Rosa Lluch, David Moré i Marisa Roig

Assessor lingüístic: Daniel Ferrer

Maquetació: Anna Cabañas

Per a informació i inscripcions:

Associació d'Història Rural

Pl. de Sant Josep, 1
Arxiu Històric de Girona
17004 GIRONA
Tel. 972 22 55 00

www.ddgi.cat/historiarural/

Podeu enviar-nos textos o suggeriments a: mestall@hotmail.com

Periodicitat: semestral.

Impressió: Palahí Arts Gràfiques

ISSN: 2462-5353

Dipòsit legal: GI-731-1999